

Język w kontekście kultury

Biblioteka
Przeglądu
Rusycystycznego
Nr 25

Pod redakcją
Piotra Fasta

Jerzy Bartmiński

Język w kontekście kultury

czyli co dziś znaczy metafora
„europejski dom”?

Z prac na XVI Kongres Słowistów
Belgrad, sierpień 2018 roku

Katowice 2018

Projekt okładki i stron tytułowych
MAREK J. PIWKO

Korekta
JUSTYNA PISARSKA

© Copyright by Jerzy Bartmiński, Katowice 2018
© Copyright for this edition by Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych

Fotografia na okładce © The Pumpkin Theodory/Foter.com

Publikacja dofinansowana przez
POLSKIE TOWARZYSTWO RUSYCYSTYCZNE

ISBN 978-83-7164-980-6

„Śląsk” Sp. z o.o. Wydawnictwo Naukowe
ul. Juliusza Ligonia 7, 40-036 Katowice
tel. (032) 258-07-56, fax 258-32-29,
e-mail: biuro@slaskwn.com.pl
<http://www.slaskwn.com.pl>

Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych
40-032 Katowice
pl. Sejmu Śląskiego 1/419
www.opcje.net.pl
stowarzyszenieiw@gmail.com

1. Tytułowa formuła mojego referatu *Język w kontekście kultury* kryje w sobie dwa ukryte założenia. Pierwsze, że język i kultura to dwa byty niezależne, drugie, że byty te powinny być traktowane we wzajemnym powiązaniu. W tym duchu w pierwszej części mojego wystąpienia przedstawię argumenty przemawiające na rzecz lingwistyki kulturowej. W drugiej części przywołam definicje kulturowe (kognitywne) EUROPY i DOMU, jako najlepiej odpowiadające idei badań interkulturowych, i na tym tle skomentuję hasło „wspólnego europejskiego domu”, które w dyskursie ksenofobicznym zaczyna funkcjonować w zniekształconym znaczeniu ‘zamkniętej twierdzy’.

2. Wiązanie języka z kulturą ma długą tradycję historyczną, odpowiada duchowi tradycyjnej filologii. We współczesnej nauce o języku, po okresie dominacji paradygmatu strukturalistycznego, autonomizującego język i badania nad językiem, idea traktowania języka w kontekście kultury powraca odnowiona i ma tendencję wzrostową.

Potrzebę łączenia badań językowych z obrazem świata, wartościami, z kulturą i poznaniem, stale podkreślają glotodydaktycy, zajmujący się nauczaniem języków obcych (Zgółka 2006, Peeters 2015) i języka rodzimego jako obcego (w Polsce Zarzycka 2004, Miodunka i in. 2004, Ligara

2008, Dąbrowska 2017), wtórują im translatolodzy (por. Tabakowska 2004, Underhill 2012, Głaz 2015, Gicala 2017).

Na gruncie lingwistyki postulat integralnego podejścia do języka i kultury wysunął w latach 60. twórca etnolingwistyki słowiańskiej Nikita Tołstoj (Tołstoj 1992), który jako inicjator i kierownik „ekspedycji poleskiej” doszedł do wniosku, że

[...] nie jest możliwe „czysto lingwistyczne” badanie leksyki dotyczącej kultury duchowej bez uwzględnienia wierzeń, obrzędów, reguł życia codziennego, mitologicznych wyobrażeń nosicieli języka. [...] Tak rodził się nowy kierunek w naszej humanistyce [dodaje Swietłana Tołstaja] — słowiańska etnolingwistyka, która postawiła sobie za cel badanie języka i kultury w ich organicznym związku, rekonstrukcję opartą na bazie wszystkich dostępnych danych — języku, obrzędach, wierzeniach, folklorze, odnoszonych do archaicznych wyobrażeń o świecie i człowieku, tego, co teraz często nazywa się obrazem świata Słowian (Tołstaja 2013a: 17)¹.

Tołstoj zakładał izomorfizm języka i kultury zarówno na poziomie gwar ludowych i folkloru, jak też języków ogólnonarodowych i kultur narodowych (Tołstoj 1992). Konsekwencją tego było stosowanie do opisów wspólnego intrumentarium pojęciowo-terminologicznego. Na takich założeniach oparł się monumentalny moskiewski słownik etnolingwistyczny *Славянские древности* (SD 1995–2012) pod redakcją Nikity Tołstoja i Swietłany Tołstojowej. Podobne założenia przyjął lubelski *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL 1996–2017), opracowywany równolegle pod redakcją Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej(-Bartmińskiej).

Pod koniec wieku XX i na początku XXI wieku pojawiły się propozycje wyodrębnienia subdyscypliny badającej relacje język–kultura: *lingwistyka kulturowa* (Anusiewicz 1994), *cultural linguistics* (Palmer 1996, Sharifian 2016), *kulturwissenschaftliche Linguistik* (Kusse 2012) oraz (w kręgu

¹ Ten program został systematycznie wyłożony przez Swietłaną Tołstojową w artykule *Постулаты московской этнолингвистики* (Tołstaja 2006).

rosyjskojęzycznym) *lingwokulturologia* (Telia 1999, Maslova 2001, Sabitova 2015) i *lingwokonceptologia* (Levickij i in. 2013); także propozycje włączenia badań lingwistycznych do kulturoznawstwa, by wymienić przykładowo *Linguistik als Kulturwissenschaft* pod red. Martina Wengelera (2006), czy *Lenguaje como cultura* [Język jako kultura] Enrique Bernárdeza (2008).

Nowe nazwy mają zastąpić starszą nazwę *etnolingwistyka* (preferowaną przez szkołę moskiewską i lubelską: Tołstoj 1995, Tolstaja 2010, 2013; Bartmiński 1986), która to nazwa – nb. zaproponowana jeszcze przez Bronisława Malinowskiego, twórcę etnolingwistycznej koncepcji języka – zdobywa jednak w ostatnich latach nowych zwolenników także na Zachodzie (Underhill 2012, Palmer 2015, Peeters 2015).

Dodam krótki komentarz do nazwy dyscypliny. Zdaniem Anny Dąbrowskiej *etnolingwistyka* (uprawiana w kręgu rocznika o tej samej nazwie) jest synonimiczna z *lingwistyką kulturową* w rozumieniu zaproponowanym w książce Anusiewicza (1994):

Przedmioty badań obu dziedzin (etnolingwistyki i lingwistyki kulturowej) są do siebie bardzo zbliżone. [...] Można, jak się zdaje, zamiennie stosować funkcjonujące określenia, albo zdecydować się na przyjęcie jednego z nich (Dąbrowska 2005: 100).

Uważam, że z dwóch powodów warto zachować nazwę *etnolingwistyka* dla nazwania interesującej nas subdyscypliny lingwistyki. Przede wszystkim dlatego, że akcentuje fundamentalne odniesienie lingwistyki do wspólnoty ludzkiej, *etnosu*², której atrybutem jest zarówno język, jak kultura.

² *Etnos* jest definiowany poprzez wspólną kulturę, nie tylko przez pochodzenie, zob. definicję w Encyklopedii PWN: „etnos [gr. *éthnos* ‘lud’, ‘plemię’, ‘naród’] każda wspólnota etniczna (niezależnie od wielkości, stopnia wewn. zorganizowania lub typu etnicznej tożsamości), która wyodrębnia się wśród innych sąsiadujących z nią grup charakterystyczną kulturą ukształtowaną w procesie rozwoju historycznego”.

Przecież związek języka i kultury opiera się na odniesieniu obu fenomenów do społeczności i pojedynczego człowieka jako podmiotu, który doświadcza, konceptualizuje, mówi, działa, komunikuje, jest sprawcą i użytkownikiem zarówno języka, jak kultury. Język i kulturę łączy nie tylko to, że są formą ekspresji i komunikacji, ale przed wszystkim to, że służą orientacji człowieka w świecie, stanowią systemy poznawcze. Właśnie nazwa *etnolingwistyka* w swojej „wewnętrznej formie” zawiera w pierwszej kolejności, w członie *etno-*, wskazanie na podmiot, na człowieka, który doświadcza i intelektualnie opanowuje świat (funkcja poznawcza), a dalej tworzy sobie w interakcji z innymi mentalny obraz świata, utrwala go w skali społecznej i przez to integruje wspólnotę ludzką, buduje jej tożsamość (funkcja integracyjna języka). Pod tym względem najbliższe etnolingwistyce są dwie wymiennie używane nazwy: *lingwistyka antropologiczna* i *antropologia lingwistyczna*³. Zainteresowanie człowiekiem jako podmiotem języka i kultury owocuje ostatnio powstaniem kolejnej gałęzi językoznawstwa, określonej w lingwistyce rosyjskiej mianem „лингвистической персонологии” – *personologii lingwistycznej* (Rezanova 2007: 78).

Jeśli zestawimy wszystkie wymienione nazwy subdyscypliny zajmującej się językiem, kulturą i człowiekiem, odnajdziemy w nich te same komponenty różnie konfigurowane, odpowiednio do akcentowania jednego, drugiego czy trzeciego składnika:

etnolingwistyka = język + wspólnota/człowiek
lingwistyka antropologiczna = język + człowiek/wspólnota
antropologia lingwistyczna = człowiek/wspólnota + język
lingwistyka kulturowa / cultural linguistics = język + kultura

³ Alena Rudenka swojej książce *Этнолингвистика без границ* dała podtytuł: *Введение в лингвистическую антропологию* (Minsk 2014), por. też Duranti 2000. Piotr Chruszczewski problematykę językowo-kulturową omówił w książce pod nazwą *Językoznawstwo antropologiczne* (Wrocław 2011), kładąc nacisk na sferę kontaktów językowych.

kulturanalytische Linguistik = język + kultura
kulturwissenschaftliche Linguistik = język + kultura
lingwokulturologia = kultura + język
lingwokonceptologia = poznanie + język
lingwištičeskaja personologija = człowiek/indywiduum + język

Wszystkie te terminy są dwuczłonowe: pierwszym i podstawowym członem jest *język*, a drugim — stowarzyszonym i specyfikującym — odpowiednio: *człowiek* (traktowany indywidualistycznie w *personologii* albo wspólnotowo w *antropologii* i *etnolingwistyce*), *kultura* i *poznanie*. Z tych trzech członów specyfikujących najogólniejszym i najważniejszym jest *człowiek*, bo *kultura* i *poznanie* są mu podporządkowane, jako jego atrybuty, można powiedzieć, są implikowane: to *człowiek* tworzy *kulturę*, *człowiek* poznaje. Dlatego za najważniejszą nazwę interesującej nas subdyscypliny zajmującej się relacjami *język — kultura — człowiek/społeczność* uważam *etnolingwistykę*, definiowaną jako *lingwistyka antropologiczno-kulturowa*⁴.

3. Roman Jakobson ujmował relację *język-kultura* w podwójnej perspektywie. Z jednej strony powtarzał za antropologami, że „język i kultura implikują się nawzajem”, że „język powinno się traktować jako integralną część życia społecznego”, więc część *kultury*, a z drugiej — że „język jest w istocie podstawą *kultury*”, w ramach *kultury* funkcjonuje jako jej fundament i uniwersalny środek (Jakobson 1989: 472–473). Swietłana Tołstaja podzieliła ten pogląd: „Язык — не просто один из кодов культуры, а ее первоначальная основа” (Tołstaja [2008]/2013b: 113). Dla Anusiewiczza *język* to nie tylko „zasadniczy składnik *kultury*”, jej „implikator”, ale „zarazem warunek jej istnienia”

⁴ A dodatkowym argumentem za jej stosowaniem jest łatwość tworzenia derywatów, przydatnych w dyskursie naukowym: przymiotnika *etnolingwistyczny* i rzeczownika nazywającego badacza — *etnolingwista*. Takiego potencjału derywacyjnego nie mają inne bliskoznaczne nazwy dwuczłonowe.

(Anusiewicz 1991: 20). Ten rodzaj złożonej relacji określiłem swego czasu jako „paradoks wzajemnego uzależnienia” (Bartmiński 1993), a wartość tej formuły obszernie uzasadnił Łozowski (2014).

4. Rozumienie podstawowych pojęć

Kultura to — najogólniej mówiąc — „całokształt duchowego i materialnego dorobku cywilizacji”,

[...] wszystko to, co ma związek z umysłową i artystyczną działalnością człowieka oraz wytworzonymi w ten sposób przedmiotami i koncepcjami, jak również tradycja, zwyczaje, sposoby pracy itd.⁵

Na użytek niniejszego wywodu wybieram jednak węższe, ideacyjne, ściślej: aksjologiczne znaczenie kultury jako zespołu norm i wartości, które wyznaczają ramy zachowań społecznych. Na kulturę — wedle celnego określenia Warda Goodenougha — składa się „wszystko to, co trzeba wiedzieć, czy też, w co trzeba wierzyć, aby postępować w sposób zaakceptowany przez członków danej społeczności” (za: Burszta 1986). Rdzeniem kultury są wartości, orientujące członków wspólnoty, jak działać, co jest dobre, co złe, do czego warto/należy dążyć, a czego unikać. Wartościowanie jest nieodłączną cechą kultury. To rozumienie kultury koresponduje z rozumieniem języka przez kognitywistów.

Język, jako „system znaków (prymarnie dźwiękowych, wtórnie pisanych i innych) służących do porozumiewania się w obrębie danej społeczności” (*Encyklopedia języka polskiego*, wyd. III, 1999: 153), spełnia dwie kluczowe funkcje: kognitywną (poznawczą, *Darstellungsfunktion* Bühlera) oraz

⁵ Tak syntetyzuje definicje słownikowe Czelakowska (2017). Omówienie różnych definicji kultury zob. Kłoskowska 1993. Olena Selivanova (2010: 315), nawiązując do Jurija Łotmana, definiuje kulturę jako „складний феномен життя певної групи, етносу чи цивілізації, що являє собою збережені в їхній колективній пам’яті символічні способи матеріального і духовного усвідомлення світу, моделі його пізнання і інтерпретації, а також способи колективного існування представників різних народів, одного етносу або певної його групи”.

komunikacyjną (interpersonalną). A u podstaw języka naturalnego, jak wykazał Tomasz Krzeszowski, nawiązując do koncepcji „wyidealizowanych modeli kognitywnych” Lakoffa, leżą wartości i to one kształtują strukturę i funkcjonowanie języka (Krzeszowski 1994: 29). „Semantyka aksjologiczna” w rozumieniu Krzeszowskiego ustanawia najgłębszą więź spajającą oba fenomeny — język i kulturę.

5. Rozwijając temat języka w relacji do wartości, można dopowiedzieć, że język jest narzędziem wartościowania i oceniania rzeczy, ludzi i zdarzeń w kategoriach dobra lub zła, prawdy lub fałszu, piękna lub brzydoty; jest sam obiektem wartościowania z punktu widzenia norm kulturowych, którymi zajmuje się w szczególności uniwersytecki przedmiot „kultura języka” (jest *poprawny, piękny, giętki* lub *niedbały, wulgarny, sztywny* itp.)⁶, a po trzecie — jest m e d i u m przenoszącym wartości w przekazie międzypokoleniowym, podtrzymującym ich rozumienie, jest archiwum pamięci o zasobach tradycyjnej kultury duchowej i materialnej, jest więc przekaźnikiem wartości i informatorem o wartościach (Bartmiński 1993).⁷

Ta trzecia, kulturowa funkcja języka wydaje się szczególnie ważna i interesująca. Rzecz w tym, że język w swojej funkcji poznawczej jest podstawą kreowania całego mentalnego (językowo-kulturowego) obrazu świata, niesie w słownictwie i strukturach gramatycznych swoisty dla danego języka „światoogląd” (*Weltansicht* Humboldta), obraz świata (*модель/картину мира* Toporowa, *naiwny obraz świata* Apresjana; por. Serebrennikov 1988; Bartmiński 1990, 2006; Anusiewicz, Dąbrowska, Fleischer 2000; Chlebda 2010; Vaňková, Pacovská 2010). Język działa aktywnie, podsuwa

⁶ Uniwersytecki przedmiot pod nazwą *kultura języka* ma charakter dydaktyczno-normatywny, obejmuje „zabiegi mające na celu podniesienie znajomości języka i sprawności jego używania” (wg *Encyklopedii języka polskiego*, wyd. III, 1999: 200).

⁷ Jadwiga Puzynina te złożone związki opisuje pod syntetyczną formułą *Język wartości* (1992).

interpretację zjawisk i sposoby ich wartościowania, umożliwia tworzenie wariantywnych wizji świata, światów możliwych; w interakcjach personalnych za pomocą środków językowych mówiący kreują społeczną i mentalną „drugą” rzeczywistość.

6. Związki języka z kulturą — a ściślej mówiąc, obecność „kultury w języku” — badano i wykazywano na różnych poziomach organizacji języka⁸: od fonetyki, morfologii i składni, po leksykę, frazeologię i semantykę, tekstoologię i genologię. W tym miejscu przywołam tylko wybrane przykłady, bez odwołać do bogatej literatury przedmiotu.

Kulturowo uwarunkowane są wszystkie zachowania językowe⁹.

Podłoże kulturowe ma dyferencjacja stylów językowych (potocznego, artystycznego, naukowego, urzędowego), oparta na takich kryteriach ogólnokulturowych, jak podmiotowy punkt widzenia, założony obraz świata i system wartości, intencja komunikacyjna, funkcja w procesie komunikacji.

Funkcjonowanie gatunków mowy, jak bajka, przysłowie, zagadka, przyspiewka, zamówienie itd. opiera się na wzorcach, mających status tyleż konwencjonalno-językowy, co społeczno-kulturowy, odwołujący się do intencji komunikowania.

Zwroty adresatywne i formuły grzecznościowe są realizacją na materiale językowym konwencji społeczno-kulturowych; np. wybór formy na „ty” lub „pan”; „bezcerebralne” połączenie obu form („Siadaj pan!”), „arystokratyczne” używanie w kontakcie z pacjentem przez użycie 3. osoby, („Kiedy był ostatni raz u lekarza?”).

⁸ Jest to dziś opinia powszechna w środowisku lingwistów kulturowych (Czachur 2017: 21).

⁹ Por. 26. tom wrocławskiej serii „Język a Kultura” z roku 2017 zatytułowany *Kulturowe uwarunkowania zachowań językowych — tradycja i zmiana*.

Wzorce spójnościowe tekstu odwołują się do ogólnych zasad rządzących procesami myślowymi, tożsamości, opozycji, implikacji oraz do konwencji kulturowych, tworzenia kompleksów i kolekcji, porównań i analogii, ciągów gradacyjnych itp.

Składnia, czyli sposoby łączenia słów, budowania zdań i ich wiązania w dłuższe wypowiedzi pozostaje w bezpośrednim związku z intelektualnymi operacjami uogólniania, ustalania związków między zjawiskami i złożonymi operacjami przeprowadzania rozumowań; znajduje to językowy wyraz m.in. w rozbudowanym systemie spójników.

Frazeologia utrwała dawne i współczesne wyobrażenia kulturowe, zwyczaje i wierzenia, por.: *syzyfowa praca, nie zasypiać gruszek w popiele, rzucać komuś rękawicę, wyglądać jak z krzyża zdjęty* itp.

Techniki słowotwórcze wiążą się z przemianami społeczno-kulturowych modeli życia i sposobów konceptualizacji rzeczywistości. Przykładem ekspansja formacji żeńskich typu *politolożka, znawczyni, ministra*, i powszechność stosowania przez kobiety zamężne nazwisk dwuczłonowych, podkreślających partnerski charakter relacji małżeńskich (typu *Ostrowska-Nałęcz, Nowosad-Bakalarczyk*), co wiąże się z zabiegami o językową widoczność kobiet w życiu społecznym.

Etymologia, która pyta o podstawy onomazjologiczne nazw, opisuje „formę wewnętrzną” słów; w nazwie polskiej i rosyjskiej *dom* odnajdziemy ideę budowania mieszkania i tworzenia rodziny; w nazwach pracy — *robota, trud* — połączenie radości tworzenia ze zmęczeniem i cierpieniem, w nazwach *czci, godności, honoru* — konotowanie wartości, które przypisywano osobom godnym szcunku, także sobie.

Czytelne kulturowe i psychospołecznie podłoże mają też normy fleksyjne, dotyczące np. dystrybucji końcówek rzeczowników męskich w mianowniku liczby mnogiej: *-owie* dla męskoosobowych dotyczących osób darzonych szczególną estymą (*panowie, profesorowie, senatorowie*), *-i // -e* dla

nazw neutralnych (*chłopi, pisarze*), *y-* dla deprecjacji (*chłopy, pany, dziady*).

Kulturowo motywowane są także zjawiska z poziomu fonetyki i prozodii, kiedy np. mówi się o stylach wymowy, o recytacji, deklamacji, rapowaniu itp.

Jednak najważniejszą dziedziną języka, w której związek języka i kultury przyjmują formę najbardziej wyrazistą jest słownictwo (zarówno nazwy pospolite, jak nazwy własne). „Słownictwo jest bardzo czułym wskaźnikiem kultury” — powtarza za Edwardem Sapirem autorka książki o słowach kluczach, Anna Wierzbicka (2007: 71).

7. Belgijski slawista Pieter Plas, porównując słowiańskie badania etnolingwistyczne reprezentowane przez szkołę moskiewską i szkołę lubelską z badaniami amerykańskiej antropologii językowej, wywodzącymi się od Sapira i Whorfa, stwierdził, że obu subdyscyplinom wspólne są: fundamentalne założenia dotyczące nierozzerwalnego związku języka i kultury, uznanie izomorfizmu między językiem i innymi kodami kulturowymi, docenianie folkloru w całej jego gatunkowej różnorodności, jako szczególnie nośnego obszaru badań — natomiast najistotniejszą różnicę stanowi koncentracja słowiańskiej etnolingwistyki na badaniach leksyki, podczas gdy badania amerykańskie w centrum stawiają aspekt pragmatyczny języka. Za najbardziej obiecujący kierunek badań prowadzonych na gruncie słowiańskim autor uznał badanie języka w aspekcie słownictwa jako eksponenta ideologii i systemu wartości (Plas 2006)¹⁰.

¹⁰ Podobną opinię wyraził Aleksandr Moldovan w referacie *Пути славистики в современном мире*, wygłoszonym na XIV MKS w Ochrydzie w roku 2008, podkreślając zarazem, że słowiańskie badania etnolingwistyczne, rozwijające idee Humboldta i Potebni były stale nastawione na rekonstrukcję semantyczną nie tylko słowiańskiego językowego obrazu świata, lecz także na uchwycenie odzwierciedlonych w tym obrazie wartości. Moskiewski slawista postulował „исследование славянской тематики в мирово[м] социокультурн[ом] контексте” (Moldovan 2008: 34).

8. Z tym stwierdzeniem przechodzę do zasadniczej części referatu, którą można zatytułować „definicje konceptów aksjologicznych jako teksty kultury”.

Z punktu widzenia wyrazistości niesionego „ładunku kulturowego” w całym zasobie leksykalnym języka możemy wyróżnić dwa typy wyrażen:

(1) słownictwo odnoszące się do świata materialnego, fizycznego, przyrody, techniki, także do ludzi i ich działań — z ładunkiem kulturowym ukrytym, fakultatywnym;

(2) słownictwo kulturowe z wyrazistym i jawnym, obligatoryjnym odniesieniem do sfery kultury.

W nazwach dotyczących przyrody nieożywionej (*słońce, woda, złoto*) i ożywionej (drzewa, kwiaty, zwierzęta — *osioł, koń, kot*) czynnik kulturowy jest ukryty w warstwie „konotacji”¹¹, która ujawnia się dopiero w użyciach kontekstowych, np. ‘smutek’ w przypadku brzozy, ‘zdrowie’ w przypadku konia czy ryby; ‘prymitywizm’ w przypadku cepa czy młota. Podobnie jest z nazwami ludzi w aspekcie zawodów, ról rodzinnych, płci, narodowości, np. ‘upór’ w przypadku chłopca, ‘surowość’ w przypadku ojca, ‘punktualność’ w przypadku Niemca itp., a także z nazwami własnymi, zarówno osobowymi (*Kopernik, Napoleon, Einstein*), jak miejscowymi (*Paryż, Rzym, Wąchock*), które denotując obiekty jednostkowe, bywają używane także z dodatkowym ładunkiem kulturowym: *I w Paryżu nie zrobią z owsa ryżu. Nie bądź taki Napoleon. Zachował się jak sołtys z Wąchocka* itp.

Jawny związek ze sferą kultury ma natomiast tzw. słownictwo kulturowe. Należy odróżnić jego dwa typy. W nazwach wyobrażeń religijnych (*Bóg, diabeł, anioł*), postaci mitologicznych (*kłobuk, rusalka, wampir*), obrzędów i zwyczajów (*wesele, dożynki, imieniny*), nazw prądów artystycznych i umysłowych (*kubizm, dokonstrukcjonizm*), wytworów sztuki

¹¹ Konotacji poświęcono wiele uwagi, zob. tom *Konotacja w „czerwonej serii”* IFP UMCS z roku 1988; odróżniano „konotację językową” i „encyklopedyczną”; w tym opracowaniu obejmujemy je łączną kategorią „konotacji kulturowej”.

i literatury (*aria, sonet, limeryk*) itp.¹² fenomeny kulturowe są tematyzowane, ulegają uprzedmiotowieniu i tracą główny wyznacznik kultury, jakim jest wartościowanie.

Drugą grupę słownictwa kulturowego tworzą mające wyrazisty „ładunek kulturowy” nazwy wartości. Należą tu klasyczne triady aksjologiczne, jak platońska: *dobro, prawda i piękno*; judeochrześcijańska: *wiara, nadzieja, miłość*; oświeceniowa (francuska): *wolność, równość, braterstwo*; polska (szlachecka): *Bóg, honor, ojczyzna* i liczne podobne¹³. Wartościowanie jest wpisane w ich istotę, funkcjonują one kontrastywnie (*dobro vs zło, miłość vs nienawiść, wolność vs niewola* itd.), więc zakładają wybór, akceptację lub odrzucenie. Sposoby ich definiowania są domeną semantyki aksjologicznej.

9. Słowa posiadające szczególnie wyrazisty i obowiązkowy „ładunek kulturowy” są opisywane pod nazwą *słów kluczy* (Wierzbicka 1997/2007), *kulturemów* (Oksaar 1988, Nagórko 2004, Rak 2015), *lingwakulturemów* (Vorob'ev 2008) oraz *konceptów kulturowych* (Arutjunova 1991, Tolstaja 2013b, Bartmiński 2016). Autorzy rosyjscy badają je i obszernie opisują od dawna na ogólnosłowiańskim materiale ludowym w słowniku SD (1995–2012), wyróżniając z ogólnego zasobu słów „лишь те, которые наделяются культурными смыслами” (Tolstaja 2013b: 21), więc są *symbolami kulturowymi* (Tolstaja 2015: 59), oraz na materiale języka ogólnego jako *konstanty* kultury narodowej (Stepanov 1997; Zaliznjak, Levontina, Šmelev 2012), też jako *kluczowe idee* tej kultury (*ключевые идеи* — Zaliznjak, Levontina, Šmelev 2005)¹⁴. W opracowaniach ukraińskich funkcjonuje termin *koncept* (Kononenko 2004, Gryshkova

¹² Nazwy tego typu są traktowane jako *leksykultura* w rozumieniu Roberta Glissona, zob. Ligara 2008.

¹³ Na materiale słowiańskim interesująco opisał je Dejan Ajdaczić (2017).

¹⁴ Wychodzą przy tym poza proste leksemy w stronę bardziej pojemnych kategorii semantyki smutku, humoru, miłości, konsumpcji itd.,

2014, Golubovska 2017), *znak etnokultury* (Žajvoronok 2006); w białoruskim podręczniku *Этнолінгвістыка без граніц* Eleny Rudenko używa się terminu *koncept* (Rudenska 2014). Dejan Ajdačić (2015) posługuje się ogólną nazwą *wartości* (serb. *vrednosti*); autorzy czescy używają ogólniejszych neutralnych terminów *schemat*, *stereotyp*, czes. *pojem* (Vaňková, Pacovská 2010; Vaňková 2015).

Termin *słowa klucze* (wprowadzony przez Pierre'a Guirauda w roku 1954, franc. *mots clef*) stał się w slawistyce popularny od czasu, gdy Anna Wierzbicka opublikowała książkę *Understanding Cultures through Their Key Words. English, Russian, Polish, German, and Japanese*¹⁵. W jej opinii „Słowa klucze danej kultury to słowa, które są dla niej w jakiś szczególny sposób ważne i mogą o niej wiele powiedzieć” (Wierzbicka 2007: 42). Takie słowa, jak rosyjska *душа*, polska *wolność*, niemieckie *Heimat* i *Vaterland* są ukształtowane kulturowo,

[...] odzwierciedlają i przekazują określony sposób życia i określony sposób myślenia charakterystyczny dla danej społeczności (czy danej wspólnoty językowej) oraz są absolutnie bezcenne jako klucz do kultury danego narodu dla tych, którzy pragną ją zrozumieć; [...] polska *wolność* jest inna niż angielskie *freedom*, które z kolei różni się od łacińskiej *libertas* czy rosyjskiej *svobody*” (Wierzbicka 2007: 27).

Trudność tkwi w typowaniu, co jest, a co nie jest ważne kulturowo, skoro „nie ma żadnych obiektywnych procedur umożliwiających ich zidentyfikowanie” — zauważa Wierzbicka (2007: 42). Wydzielanie zasobu słów kluczowych jest w dużej mierze intuicyjne¹⁶ i polega na rangowaniu; jednak

szukają swoistych cech rosyjskiego JOS i stawiają pytanie o związek JOS („картины мира”) z charakterem narodowym.

¹⁵ Przekład polski jako *Słowa klucze. Różne języki, różne kultury*, Warszawa 2007; przekład rosyjski: *Понимание культур через посредство ключевых слов*, Moskwa 2001; przekład japoński: *Kiiwaado ni yoru ibunkarikai*, Tokyo 2009.

¹⁶ Zdaniem Wierzbickiej na charakterystyczny dla danej kultury narodowej sposób myślenia mogą wskazywać także partykuły, wykrzykniki,

kryterium frekwencyjne, choć pomocne, nie jest wystarczające, w wielu opracowaniach nie jest w ogóle brane pod uwagę. Ostatecznie Wierzbicka przyjmuje, że w istocie świadectwem kultury narodowej jest całe słownictwo narodowe.

Zdaniem Alicji Nagórko lepszy od *słów kluczy* jest termin *kulturem*¹⁷, bo zawiera wyraźne odniesienie do kultury, sygnalizowane już strukturą terminu *kulturem*, utworzonego od słowa *kultura*, analogicznie do *morfem*, *leksem*, *semantem*. Autorzy *Dystyngtywnego słownika synonimów* nazywają *kulturemami*

[...] ważne dla samoidentyfikacji jakiejś społeczności słowa klucze, charakteryzujące zarówno jej stosunek do tradycji, dziedziczonych wartości, jak i radzenie sobie z czasem teraźniejszym, aktualne przyzywanie świata (Nagórko, Łaziński, Burkhardt 2004: XIX).

Do *kulturemów* Nagórko zalicza słowa klucze (w ujęciu Wierzbickiej), ale także skrypty kulturowe, stereotypy etniczne, nazwy własne, symbole narodowe, narodową topografię i etnonimy. Przykładowe polskie *kulturemy* to według tej autorki np. *bohaterszczyzna*, *ziemiaństwo*, *Kresy*; *cwaniak*, *kołtun*, *warchoł*; *kotlet schabowy*, *załatwić coś* (Nagórko 2004: 28–29), a Maciej Rak¹⁸ w opisie kultury ludowej Podhala za *kulturemy* uznaje m.in. słowa takie, jak *gazda*, *baca*, *juhas*, *zbójnik*, *ceper*; *ciupaga*, *oscypek*, *gorzálka*; też *Podhále* i *Giewont*;

utarte zwroty, takie jak ros. *совершенно* ‘całkowicie’, *страшно* ‘strasznie’, *ужас* ‘okropność’ („ostre sądy wartościujące”) itp.

¹⁷ Zaproponowany przez hiszpańskiego lingwistę Fernando Poyatosa w roku 1976, omówiony przez Els Oksaar w książce *Kulturementheorie. Ein Beitrag zur Sprachverwendungsforschung*, Göttingen 1988. Pojęcie *kulturemu* zdobyło międzynarodową popularność (o czym zob. Rak 2015: 11–14). Według internetowego *Dobrego słownika* wyrazy bliskoznaczne wobec *kulturemu* to: *jednostka kulturowa*, *pojęcie kluczowe*, *słowo klucz*, *słowo sztandarowe*, *symbol kolektywny*, *symbol narodowy* (03.10.2017).

¹⁸ Rak zdefiniował *kulturemy* jako „jednostki etnolingwistyczne, słowa klucze, które w planie wyrażania są reprezentowane przez pojedyncze leksemy, zaś w planie treści mają tak bogate znaczenia, że dzięki nim można zrozumieć specyfikę danej społeczności narodowej, etnicznej lub regionalnej” (Rak 2015: 13).

z „wartości pozytywnej”: *Pámbocek, Pániezus, gaździná Podhála; krzýz, śleboda, honór*. Na podobnej zasadzie Jolanta Tambor za *śląskie słowa klucze*, za „symbole śląskości” uznaje wyrazy: *hanys, familok, hałda* oraz *krupnioki, piwo* i *wice* (Tambor 2008: 198–203).

Powstają jednak wątpliwości, co obejmować mianem *kulturemów*: same tylko słowa (*bohaterszczyzna, gaździna Podhála, hanys*), czy też rzeczy i ich nazwy (*kotlet schabowy, ciupaga, krupniok*)? Wątpliwości te pozwala rozstrzygnąć wprowadzenie terminów *lingwokulturem* oraz *koncept kulturowy*, które jednoznacznie przesadzają sprawę na rzecz wyznaczników językowych. Przy tym, o ile pierwszy termin, *lingwokulturem*, wiąże tylko ogólnie język z kulturą i jest bardzo pojemny zakresowo, o tyle termin drugi, *koncept kulturowy*, w pierwszym członie (*koncept*) wskazuje jednoznacznie na stronę mentalną języka, dla kultury konstytutywną, więc pozwala nieco wężiej zakreślać granice (czy ostrożniej: wskazać jądro) zbioru konceptów kulturowych w danym języku. Próby zarysowania „kanonu” wartości w języku polskim prowadziły do wniosku, że obejmuje on kilkadziesiąt podstawowych jednostek (por. np. Pisarek 2002, 2016; Fleischer 1996; Bartmiński, Grzeszczak 2014).

Pojęcie *konceptu kulturowego*, używane w literaturze rosyjskojęzycznej, jest synonimiczne z pojęciem *stereotypu* w jego rozumieniu przyjętym na użytek lubelskiego *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL) i używanym w kręgu lubelskiego rocznika „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” (t. 1–29, 1988–2017)¹⁹. Od momentu podjęcia prac nad LASiS (zob. LASiS 2015), w związku z rozszerzeniem pola penetracji na języki słowiańskie i europejskie, równoległe do terminu *stereotyp* (‘kolektywne wyobrażenie przedmiotu, pojęcie wyposażone w konotacje kulturowe’) zaczęto używać terminu *koncept*.

¹⁹ Podkreślał to m.in. Kiklewicz (Kiklewicz, Kamałowa 2010: 7).

Wyraz *koncept* (z łac. *conceptus*) jest paneuropeizmem²⁰. Najkrócej mówiąc, znaczy tyle, co ‘pojęcie nacechowane aksjologicznie i wyposażone w swoiste kulturowo konotacje’ (Gryshkova 2014). Pojęcia są obiektywne, a koncepty — subiektywne. Pojęcia *Europy* i *Azji*, *matki* i *teściowej* dają się w zbieżny sposób definiować encyklopedycznie w różnych językach, ale narodowe koncepty części świata i członków rodziny są zanurzone w kulturze i historii poszczególnych wspólnot narodowych i dlatego są w poszczególnych językach zróżnicowane.

Pojęcie *konceptu* znalazło szerokie zastosowanie w licznych pracach analitycznych, zwłaszcza badaczy rosyjskich (rosyjskojęzycznych)²¹, ukraińskich (Kononenko 2004, Żajvoronok 2006, Golubovska 2017) i białoruskich. Mimo wydania wielu wartościowych publikacji²², kwestią otwartą pozostały metody rekonstrukcji zawartości semantycznej konceptu i sposoby jej formalnego zapisu. Na tym aspekcie problemu chcę właśnie skupić uwagę. Apel ojca semantyki kognitywnej, Hilarego Putnama (1975), do językoznawców o znalezienie właściwych sposobów definiowania i zapisu stereotypowych wyobrażeń stanowi szczególne wyzwanie w perspektywie badań porównawczych, zwłaszcza dotyczących nazw wartości. Zdaniem niektórych autorów wartości nie da się precyzyjnie zdefiniować. Chcę argumentować na rzecz tezy, że narzędziem w dużym stopniu spełniającym postulaty filozofa języka jest tzw. definicja kognitywna,

²⁰ Por. wł. *concetto* ‘pojęcie’; hiszp. *concepto* ‘idea, myśl’; franc. *concept* ‘pojęcie, reprezentacja’; ang. *concept* ‘pojęcie’; niem. *Konzept* ‘pomysł, myśl, idea, zarys’; ros. *koncept*, serb. i chorw. *koncept*, czes. *koncept* ‘koncepcja, projekt, szkic’ itd.

²¹ Dorobek rosyjskojęzycznej conceptologii — od Askoldowa i Lichaczowa, po Karasik, Stiepanowa, Alefirenko, Workaczowa, Sternina, Czernejko i innych — omawia syntetycznie Ołena Seliwanowa pod hasłem *koncept*; rozwija pod hasłami: *концептуализация, концептуальна картина світу, концептуальна система, концептуальный анализ, концептуальный граф* (Selivanova 2010: 292–306).

²² Por. tom Levickij, Potapenko, Vorob’eva, *Лингвокультурология: перспективные направления. Монография*, Lugansk 2013.

której celem nie jest ustalanie, co słowa znaczą (w sensie obiektywistycznej, tradycyjnie rozumianej semantyki), ale zdanie sprawy z tego, jak mówiący subiektywnie rozumieją znaczenia słów, jaką mają wiedzę o świecie, jak kategoryzują, charakteryzują i wartościują zjawiska rzeczywistości.

10. Z wyzwaniem opracowania relewantnych lingwistycznie metod definiowania konceptów kulturowych zmierzył się międzynarodowy zespół opracowujący *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* (w skrócie LASiS).

W tym momencie wypada powiedzieć kilka słów o *Leksykonie*. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* powstaje jako dzieło międzynarodowego zespołu językoznawców skupionych w ramach konwersatorium EUROJOS²³. Celem jest próba paralelnego opisania świata wartości słowiańskich na szerszym tle porównawczym. Do roku 2017 opracowano pięć haseł: DOM, EUROPE, PRACĘ, WOLNOŚĆ i HONOR, wydano drukiem trzy tomy: LASiS 1 — DOM, LASiS 3 — PRACA, LASiS 5 — HONOR. (Tomy EUROPA i WOLNOŚĆ są prawie gotowe). Myślą przewodnią *Leksykonu* jest szukanie „jedności w różnorodności”, ale też pokazanie różnic,

²³ Konwersatorium powstało w roku 2001 w ramach OBTA UW, w roku 2009 zostało afiliowane przy Instytucie Sławistyki PAN, od roku 2016 działa także pod patronatem Komisji Etnolingwistycznej przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów i Instytutu Filologii Polskiej UMCS. Wyniki prac konwersatorium były publikowane najpierw na łamach rocznika „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, potem — lubelskiej „czerwonej serii” (wydano 3 tomy jako podserię: *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* (zob. Abramowicz, Bartmiński, Bielińska-Gardziel (red.) 2012; Bartmiński, Bielińska-Gardziel, Niebrzegowska-Bartmińska (red.) 2014; Bielińska-Gardziel, Niebrzegowska-Bartmińska, Szadura 2014). Trzy tomy *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* ukazały się w latach 2015–2017 (zob. w bibliografii LASiS 1, 3 i 5). Osobno wydano tom ankietowy: Bielińska-Gardziel, Brzozowska, Żywicka (red.) 2017. Konwersatorium ma status porozumienia środowiskowego; aktualnie skupia prawie setkę językoznawców z 16 krajów.

ogólnie mówiąc — sprawdzenie, w jakim stopniu badane pojęcia są specyficznie pojmowane w ramach poszczególnych kultur narodowych.

Specyfikę tego opracowania wyznaczyły następujące cztery wspólnie przyjęte założenia:

— po pierwsze — oparcie analiz i opisów na porównywalnym zestawie danych źródłowych: podstawą badań były a) dane czerpane ze źródeł systemowych (w tym słownikowych), b) dane wywołane, tj. uzyskane metodą badań ankietowych, c) dane z tekstów czerpanych z korpusów narodowych oraz z wysokonakładowej prasy; łącznie bazę materiałową określono skrótem S-A-T;

— po drugie — operowanie uzgodnionym systemem narzędzi pojęciowych i wspólną terminologią; wartości opisywano jako „stereotypy” (w sensie językoznawczym) czyli „koncepty”;

— po trzecie — przyjęcie podobnych sposobów definiowania znaczeń; jako narzędzie eksplikacji znaczeń przyjęto subiektywistyczną koncepcję „definicji kognitywnej”, której celem jest zdanie sprawy z tego, jak mówiący rozumieją znaczenia słów, jaką mają wiedzę o świecie, jak kategoryzują, charakteryzują i wartościują zjawiska rzeczywistości, a nie — co słowa znaczą w sensie tradycyjnie rozumianej semantyki;

— po czwarte — oczywiste różnice w konceptualizacji pojęć interpretowano jako profile derywowane od bazowych wyobrażeń; znane z gramatyki kognitywnej pojęcie „profilowania” zastosowano w zmodyfikowanej wersji wypracowanej na użytek etnolingwistyki kognitywnej.

Założenia te stanowiły twardą podstawę porównania (*tertium comparationis*), a stosowanie się do nich miało zapewnić paralelnym opisom porównywalność.

11. Sposób definiowania konceptów odpowiadający postulatowi lingwistyki kulturowej przedstawię (w skrócie) na przykładzie dwóch konceptów — EUROPY i DOMU,

łączonych w metaforę „domu europejskiego” / „EUROPY jako DOMU”.

Wybieram te dwa koncepty nie bez powodu. Po pierwsze – zostały one w miarę dobrze opracowane na materiale kilkunastu języków (18 w przypadku DOMU²⁴, 13 w przypadku Europy²⁵). Po drugie, kryją się za nimi istotne problemy zarówno językowe, jak społeczne i wręcz polityczne, bo wciąż międzynarodową popularnością cieszy się idea budowy „europejskiego domu”. Warto tę metaforę poddać analizie lingwistycznej, zwłaszcza że sama ta idea nie przez wszystkich jest rozumiana tak samo. Kiedy hasło budowy „wspólnego domu europejskiego” rzucił przed 30 laty Michaił Gorbaczow (ówczesny pierwszy sekretarz KPZR)²⁶,

²⁴ W tomie LASiS 1, wydanym w roku 2015, przedstawiono opracowania konceptu DOM w językach północnoślowiańskich: polskim (J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel), czeskim (I. Vaňková), rosyjskim (L. Fiodorowa, D. Pazio-Wlazłowska), białoruskim (J. Kozłowska-Doda), łemkowskim (M. Misiak); południowoślowiańskich: bułgarskim (M. Kitanova), serbskim (S. Ristić, I. Lazić-Konjik), chorwackim (A. Kapetanović); uwzględniono także języki zachodnie: niemiecki (M. Grzeszczak), francuski (E. Skibińska, A. Viviant), portugalski (Z. Bułat Silva); a z bliższych Słowianom – litewski (K. Rutkowska) i grecki (G. Markou); nadto 3 języki afrykańskie: suahili (I. Kraska-Szlenk), tamaszek (M. Jackowska-Uwadizu) i hausa (N. Pawlak) oraz język japoński (K. Wyszowska).

²⁵ Opisy konceptu EUROPA z tomie LASiS 2, 2018 (w druku) objęły następujące języki: z północnoślowiańskich – polski (J. Bartmiński i W. Chlebda), rosyjski (O. Frolova), ukraiński (G. Javorska) i białoruski (M. Bogdanović) i chorwacki (M. Czerwiński); nadto w tomie EUROPA znalazły się językowo-kulturowe obrazy Europy w lingwokulturach niektórych „sąsiadów” Słowian: starogreckiej (K. Korus) i nowogreckiej (I. Genew-Puhalewa i A. Ioannidou) oraz litewskiej (M. Smetona); dodatkowo niemieckiej (D. Zawadzka-Koch), chińskiej (M. Gianninoto) i amerykańskiej (B. Tieszen).

²⁶ Pomysł poparł ówczesny kanclerz Niemiec Helmut Kohl, powołując się na słowa Charles’a de Gaulle’a o *Europie od Atlantyku po Ural*. Zdaniem politologów pomysł Gorbaczowa miał służyć nie tyle zwiększeniu bezpieczeństwa europejskiego, co przede wszystkim ograniczeniu wpływów USA w Europie.

miał na myśli bezpieczeństwo międzypaństwowe. Polski teolog pod „europejski dom” podkładał inny sens, pisał:

Europa ma być „wspólnym domem Europejczyków”. Metafora „wspólnego domu” jest metaforą wolności. Oznacza ona, że nowa europejska wolność ma być podobna do tej, jaką człowiek ma we własnym domu, gdzie czuje się „sobą u siebie” (Tischner 1998).

Z kolei językoznawcy podkreślali, że rosyjski leksem *dom* i angielski *house* ewokują zupełnie inne wyobrażenia: w przypadku języka rosyjskiego stereotyp wspólnotowego bloku mieszkalnego²⁷, w przypadku ang. *house* stereotyp wolnostojącego domu rodzinnego zamieszkiwanego przez właściciela (Musolff 2017: 70).

Odpowiedzi na pytanie, jak rozumieć *europejski dom* możemy szukać w słownikach (efekt jest niezadowolający), ale też w rozszerzonej bazie danych, obejmującej poza definicjami słownikowymi także wyniki odpowiednio przeprowadzonych badań ankietowych, różnogatunkowe teksty i korpusy językowe (w skrócie: S-A-T). Dopiero rozbudowane eksplikacje pozwalają adekwatnie interpretować użycia metaforyczne, bo przynoszą informacje o utrwalonej społecznie wiedzy o świecie, a także odniesienie do norm i wartości wyznawanych przez podmioty mówiące. Mają walor swego rodzaju kulturowych „narracji o przedmiocie”, są tekstami kultury.

EUROPA w słownikach definicyjnych jest albo w ogóle pomijana (jako nazwa własna mająca tylko referencję jednostkową), albo notowana zdawkowo, z podaniem treści głównie lokalistycznej: ‘część świata tworząca wraz z Azją kontynent zwany Eurazją’ (tak w internetowym SJP).

Dopiero eksplikacja oparta na szerszej bazie danych pozwala odtworzyć wieloaspektowy, językowo-kulturowy

²⁷ Gorbaczow pisał: „Jesteśmy Europejczykami. [...] Dom jest wspólny, ale każda rodzina ma swoje własne mieszkanie i do każdego z nich prowadzi osobne wejście”, w: *Perestrojka: New Thinking for Our Country and the World*, Londyn 1987, s. 191, 195.

obraz Europy funkcjonujący w rzeczywistej przestrzeni komunikacyjnej.

Z DOMEM jest inaczej: definicje leksykograficzne już w samych słownikach poszczególnych języków są bogate i wieloaspektowe; po dodaniu danych tekstowych, w myśl programu EUROJOS, otrzymujemy rozbudowane definicje kulturowe, które zawierają wiele elementów wspólnych. Ogólnie mówiąc, językowo-kulturowe obrazy DOMU są mniej zróżnicowane niż językowo-kulturowe obrazy EUROPY, bo koncept DOMU jest silniej uwikłany w konteksty psychospołeczne, a koncept EUROPY – w konteksty polityczne.

12. EUROPA w definicjach lingwistycznych i kulturowych

Eksplikacja konceptu EUROPA oparta na szerokiej bazie danych (S-A-T) pozwala odtworzyć, językowo-kulturowe obrazy Europy w poszczególnych lingwokulturach narodowych. Porównajmy koncepty EUROPY w kilku językach, korzystając z danych zawartych w tomie LASiS-2, poświęconym obrazom EUROPY.

12.1. Polski koncept EUROPY można w skrócie²⁸ przedstawić w formie sekwencji zdań definicyjnych uporządkowanych według kilku faset:

(1) *Ogólnie*: Europa dla Polaków jest (w skali społecznej, choć nie w aktualnym oficjalnym dyskursie politycznym) ideałem ustrojowym opartym na prawach człowieka, zasadach demokracji, wolności i tolerancji i atrakcyjną przestrzenią dobrobytu materialnego.

(2) *Zasięg geograficzny*: W wąskim rozumieniu Europa to kraje Europy Zachodniej. Jest dzielona na bogatą *Europę Zachodnią* i biedną *Wschodnią*; wyróżnia się *Europę Środkową/Centralną*, do której zalicza się Polskę.

²⁸ Pełny tekst: Bartmiński, Chlebda 2017.

(3) *Opozycje*: Europa jest odróżniana i przeciwstawiana pod względem cywilizacyjnym Azji (do której włącza się Rosję), niekiedy także Afryce.

(4) *Pozycja własna w relacji do Europy*: Polska, leżąc geograficznie w centrum Europy, kulturowo i ekonomicznie ciąży do Zachodu, nie do Wschodu. Bywa sytuowana na pograniczu świata zachodniego i wschodniego.

(5) *Cechy*: Europa jest dla Polaków symbolem wysokiej kultury, dobrobytu, konsumpcji i postępu; podziwiana za wysoki poziom sztuki, nauki i edukacji; zamieszkiwana przez ludzi białej rasy, *Europejczyków*, zróżnicowanych narodowo.

(6) *Wartości europejskie*: Wolność, równość i demokracja; współpraca i jedność różnych narodów przy jednoczesnym poszanowaniu swoich tradycji, różnorodności, odmiennej wiary i obyczajów. W odczuciu potocznym: wysoka technologia, komfort życiowy.

(7) *Geneza*: Korzenie Europy widzi się w antyku grecko-rzymskim, w chrześcijaństwie, w zachodnich ideach oświeceniowych.

(8) *Polskie profile Europy*. Społeczny stosunek Polaków do Europy i Unii Europejskiej jest zdecydowanie pozytywny (choć od roku 2013 stopniowo się pogarsza, nie schodząc jednak poniżej 70% poparcia), natomiast w dyskursie publicznym postrzeganie i wartościowanie Europy jest silnie zróżnicowane.

Dyskurs centrowy i demokratyczno-liberalny („Polityka”, „Gazeta Wyborcza”) jest zdecydowanie proeuropejski, raczej obywatelski niż narodowy, mówi się o wielkiej tradycji judeochrześcijańskiej, dziedzictwie humanizmu i oświecenia, tolerancji dla inności, o „jedności w różnorodności”, akceptuje multikulturalizm, broni wolności, równości i demokracji.

Dyskurs feministyczny („Zadra”, „Wysokie Obcasy”) widzi w Europie/Unii Europejskiej sprzymierzeńca w walce o prawa kobiet i parytety, prawo do aborcji, o zapłodnienie *in vitro*, związki partnerskie, równouprawnienie mniejszości seksualnych.

Dyskurs narodowo-prawicowy („Wprost”, „Nasz Dziennik”, „Gazeta Polska”, „Frona”) jest eurosceptyczny. Na Europę/Unię patrzy się przez pryzmat interesów narodowych, przedkładanych nad wspólny interes europejski; widzi się w Unii zagrożenie dla suwerenności politycznej i narodowej tożsamości; podkreśla się wady UE, mówi o godzeniu w wartości chrześcijańskie, relatywizmie moralnym, libertynizmie.

Dyskurs skrajnie prawicowy, związany z subkulturą skin-headów o orientacji rasistowskiej i neofaszystowskiej sytuuje się na obrzeżach dyskursu prawicowego.

W dyskursie lewicowym („Krytyka Polityczna”, „Liberté”) Europę widzi się w wymiarze instytucjonalnym: organizacyjnym, ekonomicznym, społeczno-politycznym. Reguły funkcjonowania uznaje się za ważniejsze od wartości. Interesy narodowe łączy z europejską polityką bezpieczeństwa. Rosja jest częścią Europy. Chrześcijański wymiar Europy ma wartość drugorzędą. Istotną częścią lewicowego profilu Europy jest równouprawnienie, wolność i podmiotowość jednostki ludzkiej, prawa mniejszości, gwarancje socjalne i bezpieczeństwo ekonomiczne ludzi.

Dyskurs katolicki jest zróżnicowany, obejmuje nurt kościelno-instytucjonalny, liberalno-katolicki („Tygodnik Powszechny”, „Znak”, „Więź”) i narodowo-katolicki („Nasz Dziennik”, „Gazeta Polska”, „Fronda”). W oficjalnej perspektywie kościelno-instytucjonalnej (popartej autorytetem Jana Pawła II) profil Europy bierze początek w tradycji starożytnego Rzymu i Jerozolimy, łączy wymiar materialny z duchowym. Broni się godności osoby; świętości życia ludzkiego od momentu poczęcia; centralnej roli rodziny opartej na małżeństwie; wagi wykształcenia; wolności myśli i słowa; wizji stosunków społecznych opartej na etyce solidarności. Podkreśla się wielowiekową przynależność chrześcijańskiej Polski do „europejskiej wspólnoty ducha”. W dyskursie liberalno-katolickim obecny jest uniwersalistyczny profil Europy Jana Pawła II. Idea Unii Europejskiej jest traktowana jako swojska, znana Polakom od 450 lat („od Unii Lubelskiej do Unii Europejskiej”). Silnie akcentowany jej wymiar kulturowy, Europa ma być „wspólnotą ducha”, wierną tradycji judeochrześcijańskiej. W dyskursie narodowo-katolickim, skrajnie eurosceptycznym, Unia Europejska jest traktowana jako zaprzeczenie prawdziwej Europy, Unii/Zachodowi przypisuje się kapitalistyczną zaborczość, wyzysk słabszych, rozprzężenie obyczajowe, moralny relatywizm. Europa przedstawiana jest jako moralny dłużnik Polski, będącej „przedmurzem chrześcijaństwa”, obrończynią przed wrogą cywilizacją azjatycką, reprezentowaną przez Rosję. Europa jest kontynentem bez Rosji.

12.2. EUROPA w lingwokulturze niemieckiej²⁹

(1) *Ogólnie*: Niemiecki obraz Europy jest budowany z perspektywy wewnętrznej, kraju, który czuje się centralną częścią Europy. Potoczny niemiecki obraz Europy jest zdominowany przez cechy instytucjonalne.

(2) *Zasięg geograficzny*: Choć popularny slogan polityczny głosi, że Europa sięga „od Atlantyku po Ural”, to w rozumieniu powszechnym występuje wyraźny podział na wschód, zachód, północ i południe. Europa politycznie i kulturowo kojarzona jest z Zachodem, przez Zachód rozumie się przeważnie Unię Europejską. Pojęciem powszechnie używanym jest Europa Środkowo-Wschodnia (Europa Środkowo-Zachodnia pojawia się niszowo), kraje Europy Środkowo-Wschodniej są zaliczane do Wschodu.

(3) *Opozycje*: Kultura europejska, jako kultura Zachodu, stawiana jest w opozycji do Islamu, czyli Wschodu. Zachód jest uznawany za laicki, ale w dyskursie publicznym — dla podkreślenia różnicy kulturowej wobec Islamu — często przypomina się, że wciąż jeszcze jest chrześcijański (*christliches Abendland*).

(4) *Pozycja własna w relacji do Europy*: Niemcy zaliczane są do Zachodu. Zachód i Niemcy to dobrobyt, do którego dążą pozostałe kraje europejskie. Rozpowszechnione jest przeświadczenie o finansowym wykorzystywaniu Niemiec przez resztę Europy, popularne są wyrażenia *Zahlmeister Europas* ‘sponsor Europy’ i *Melkkuh Europas* ‘dojna krowa Europy’.

(5) *Cechy*: Podkreśla się wielość języków i różnorodność kulturową Europy, co uważa się za jej bogactwo. Jako model relacji społecznych promuje się pluralizm i wielokulturowość, określane jako *Multikulti*. *Überzeugter Europäer* ‘zdeklarowany Europejczyk’ broni wartości europejskich, ale słowo *europamüde* ‘zmęczony Europą’ sygnalizuje narastający sceptycyzm, powodowany brakiem wpływu przeciętnego obywatela na decyzje Unii.

(6) *Wartości europejskie*: Z Europą (w szczególności z Unią Europejską) wiązane są fundamentalne wartości: wolność, demokracja, równość (także równość płci i różnych orientacji seksualnych); pluralizm i tolerancja dla różnorodności, brak

²⁹ Pełna wersja tekstu zob. Zawadzka-Koch 2015 (w druku).

dyskryminacji, dzięki czemu panuje pokój; poszanowanie godności ludzkiej i przestrzeganie praw człowieka. Model *Multikulti* jest oceniany pozytywnie (co najczęstsze w odpowiedziach studentów), ale od pewnego czasu niekiedy traktowany z dezaprobatą.

(7) *Geneza (korzenie)*: Kultura europejska jest wywodzona z antyku grecko-rzymskiego i judeochrześcijaństwa, została uformowana przez humanizm i Oświecenie.

(8) *Niemieckie profile Europy*³⁰: W dyskursie liberalno-demokratycznym („*Süddeutsche Zeitung*”, „*Die Zeit*”) akcentuje się wartości podstawowe Europy: demokrację, wolność, pluralizm, bezpieczeństwo; w lewicowym („*Tageszeitung*”) – socjalne państwo prawa; w dyskursie chrześcijańskim (katolickim i ewangelickim – „*Tagespost*”, „*Chrismon*”) – godność osoby, odpowiedzialność, potrzebę oparcia demokracji na wartościach etycznych. W dyskursie prawicowym („*Frankfurter Allgemeine Zeitung*”, „*Die Welt*”) mowa jest m.in. o „patriotycznych Europejczykach” (skrót PEGIDA: *patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes* ‘patriotyczni Europejczycy przeciwko islamizacji Zachodu’.

(9) *Komentarz dodatkowy*: Proces jednoczenia wszystkich krajów Europy – zniesienie granic, stosunki partnerskie, wspólny system prawny – uważa się za możliwy pod warunkiem, że kraje ubiegające się o członkostwo spełnią unijne wymogi, takie jak przestrzeganie praw człowieka, wolność słowa i zasady demokracji.

Tradycję ma postulat zjednoczenia całej Europy sformułowany przez Kurta Tucholskiego w roku 1932: *Europa ist ein großes Haus* – ‘Europa jest dużym domem’. W dyskursie publicznym metafora „domu europejskiego” jest interpretowana od lat 90. jako *Festung Europa* ‘twierdza Europa’, *Wohlfstandsfestung* ‘twierdza dobrobytu’, którą współcześnie w dyskursie ksenofobicznym odnosi się do polityki wobec uchodźców.

³⁰ W opracowaniu Zawadzkiej-Koch nie ma mowy o zróżnicowaniu niemieckiego obrazu Europy według typów dyskursu publicznego; wprowadzam typologię niemieckich dyskursów publicznych za Moniką Grzeszczak 2015: 221–301.

12.3. EUROPA w lingwokulturze rosyjskiej³¹

(1) *Ogólnie*: Europa jest ujmowana w perspektywie zewnętrznej, kraju, który nie jest częścią Europy. Rosyjski koncept EUROPA ma złożoną strukturę semantyczną, która opiera się na opozycji Zachód–Wschód; Zachód to kultura i cywilizacja, wykształcenie, postęp, organizacja społeczeństwa obywatelskiego, technologiczne osiągnięcia, wysoki poziom życia, *европейские ценности* ‘wartości europejskie’.

(2) *Zasięg geograficzny*: definiowana jako *материк* ‘kontynent’; ‘terytorium na zachód od Uralu’, oraz wężiej: jako kraje na zachód od granic b. Związku Radzieckiego. W wąskim rozumieniu: kraje Europy Zachodniej, Zachód; współcześnie Europa jest utożsamiana z Unią Europejską.

(3) *Opozycje*: Antonimem toponimu *Europa* jest *Azja*, ale też *Rosja*.

(4) *Pozycja własna w relacji do Europy*: Pamiętane wciąż wyrażenie *в Европу прорубить окно* ‘wyrąbać okno do Europy’ (z poematu Aleksandra Puszkina *Miedziany jeździec*) sytuuje Rosję poza Europą i zarazem wartościuje relację między nimi. Od XIX wieku trwa dyskusja między zapadnikami a słowianofilami, tj. zwolennikami europeizacji Rosji na bazie wspólnych wartości religijnych i kulturowych (Czaadajew), a „słowianofilami”, którzy są przywiązani do religii prawosławnej i rosyjskich tradycji narodowych, zaś do Europy i do zachodniego chrześcijaństwa nastawieni krytycznie. Współcześnie relacje Europy i Rosji są ujmowane dwojako: opozycja (ekskluzja) w sferze społecznej, ale zgodność (inkluzja) w sferze kulturowej.

(5) *Cechy*: Europa jest postrzegana jako mozaika różnych krajów, zamieszkała przez ludzi mówiących różnymi językami. Cechy wspólne: kultura i *цивилизация, образованность, прогресс*, organizacja społeczeństwa obywatelskiego, technologiczne osiągnięcia, wysoki poziom życia.

(6) *Wartości europejskie*: Na *европейские ценности* składa się kultura, wysoki poziom technologii i komfort życiowy. Współczesny dyskurs internetowy zaświadcza brak akceptacji Rosjan dla tolerancji jako jednej z wartości europejskich, w tym szczególnie tolerancji dla nietradycyjnych orientacji

³¹ Wersja pełna: Frolova 2017 (w druku).

seksualnych³². U słowianofilów negatywnie ocenia się zachodnie wykształcenie, jako pozbawione duchowości, a orientowanie się na europejski model rozwoju uważa się za nieproduktywne.

(6a) *Semantyka derywatów Europa, europejski, Europejczyk*: Nazwa własna *Europa* jest przenośnie używana w sensie 'wykształcenie, erudycja', 'kultura' i wskazuje na Europę jako pozytywny wzorzec. Wyrażenie *европейский уровень* 'poziom europejski', oznacza wysoki poziom jakości, technologii lub komfortu, wyższy w porównaniu z rosyjskim. *Русский европеец* 'rosyjski Europejczyk' to nowy typ osobowości, którego proeuropejska orientacja wyraża się w zachowaniu i wyznawanych wartościach. Rzeczownik abstrakcyjny *европеизм* ma ambiwaletną interpretację: a) jako dążenie do przyswojenia europejskiego modelu porządku społecznego, kultury i cywilizacji, b) jako powierzchowne naśladowanie jakiegoś wzorca, niedotykające jego głębszych podstaw.

(7) *Rosyjskie profile Europy*: Profilowanie rosyjskiego konceptu Европа ma swój początek w tekstach dyskursu zapadników i słowianofilów z XIX wieku, które znajdują kontynuację we współczesnym dyskursie liberalnym i nacjonalistycznym.

Profile Europy słowianofilów i zapadników, różniąc się kierunkiem oceny, są jednak budowane w granicach wspólnej sieci kategoryjnej, z użyciem takich samych metafor: wzorca, starszego i młodszego, rodzica i dziecka; pojawia się też metafora starzejącej, schorowanej, zmęczonej Europy³³. Ważnymi ogniwami tej sieci są: zachodnie chrześcijaństwo i prawosławie, które otrzymują oceny polarne.

(8) *Komentarz dodatkowy*: Różne oceny procesów globalizacji i utworzenia Unii Europejskiej znalazły wyraz w pojawieniu się wyrazów *евроцентизм* — ktoś, kto nie widzi perspektyw dla Unii oraz *еврооптимизм* — ktoś, kto wierzy w perspektywę gospodarczej i kulturowej integracji Europy. W gazetach poja-

³² Po zwycięstwie w konkursie Eurowizji w 2014 roku austriackiego piosenkarza Thomasa Neuwirtha, który przybrał wizerunek brodatej kobiety Conchity Wurst, pojawił się w rosyjskim internecie żartobliwy pejoratywny toponim *Гейropa* 'Giejropa'.

³³ Taką interpretację konceptu podpowiadała niezwykle popularna książka O. Spenglera *Zmierzch Europy* z 1918 roku.

wiają się nowe cechy: *общность* ‘wspólnota’ i *толерантність* ‘tolerancja’³⁴.

W wypowiedziach moskiewskich studentów (ankietowanych w roku 2013 i 2014) dominowało konsumpcyjne spojrzenie z zewnątrz na EUROPEę jako na „usługę/towar”. Odpowiadając na pytanie o istotę prawdziwej Europy, studenci eksponowali aspekt kulturowy (zabytki, muzyka, muzea, film, literatura) i cywilizacyjny (filozofia, nauka, uniwersytety), także gospodarczy (wysoki poziom rozwoju); w niewielkim tylko stopniu wskazywali na europejskie zasady ustrojowe (wolność, demokracja, prawa jednostki, uczciwy system polityczny).

12.4. EUROPA w lingwokulturze ukraińskiej³⁵

(1) *Ogólnie*: Europa dla Ukraińców jest pojęciem przede wszystkim politycznym, cywilizacyjnym i kulturowym.

(2) *Zasięg geograficzny*: Europa jest utożsamiana z Zachodem. „Prawdziwa” Europa — to Europa Zachodnia, nie Wschodnia. Pojęcie Europy Środkowej prawie nie występuje. Synonimem Europy jest Unia Europejska.

(3) *Opozycje*: W roli opozycji do Europy w tekstach występuje Rosja i przeszłość sowiecka, okazjonalnie Azja.

(4) *Pozycja własna w relacji do Europy*: Ukraina uważa się za część Europy, ale Europy Wschodniej. W okresie sowieckim obowiązywało ideologiczne traktowanie Europy jako „reakcyjnego”, „kapitalistycznego Zachodu”. Obecnie podkreśla się pozycję pograniczną Ukrainy, położenie między Zachodem i Wschodem, przynależność do dwóch światów — Europy i Azji. Relacja Ukraina–UE jest niesymetryczna: metaforycznie przedstawiana jako relacja nauczyciela i ucznia albo przełożonego i podwładnego. Ukraińcy w kwestii europejskiej przeżywają „dysonans poznawczy”: nie należąc do Europy jako Unii Europejskiej w sensie politycznym, równocześnie należą do Europy w sensie historyczno-kulturowym, bo podzielają jej wartości. „Europejski wybór” (*європейський вибір*) Ukrainy od czasu wojny na wschodzie kraju (2014) przybrał wymiar egzystencjalny, bo chodzi o przyszłość niepodległego państwa.

³⁴ Dane z NKJR z grudnia 2014 r.

³⁵ Pełny tekst zob. Javorska 2015 (w druku).

(5) *Cechy*: Tradycyjnie Europa jest wiązana z wysoką kulturą. Podkreślany jest aspekt bytowy: warunki życia, komfort, ochrona socjalna itp., co na swój sposób przedłuża obraz „sytej, zadowolonej z siebie Europy” z czasów sowieckich.

(6) *Wartości europejskie*: demokracja, wolność, rządy prawa, bezpieczeństwo socjalne. „Prawdziwa Europa” jest miejscem, gdzie panuje pokój i bezpieczeństwo, minimalna korupcja; nie ma przemocy, a młodzi ludzie mogą znaleźć godną pracę. Ideą elity politycznej jest przyłączenie się do Europy jako ostoji dobrobytu; „zbudowanie Europy na Ukrainie” i wypracowanie nowej proeuropejskiej tożsamości narodowej.

(6a) *Semantyka derywatów Europa, europejski, Europejczyk*: Informacja o Europie w słownikach językowych jest uboga, ale notowane są słowa pochodne: *европеєць, европейка* nie tylko ‘mieszkaniec Europy’, ale ‘człowiek wysokiej kultury’; *европей-зація, европейзувати, европейзуватися, европейський (европейська культура, европейські ідеї), европеїди* ‘люди, що належать до европеїдної раси’.

(7) *Profile*: Od momentu uzyskania niepodległości państwowej w roku 1991 i przyjęcia w roku 1998 rządowego dokumentu na temat strategii integracji z UE w prasie ukraińskiej dominuje dyskurs proeuropejski. Wzmocniły go *Евромайдан* (2013–2014) i *Революція Достоинства*.

(8) *Komentarz dodatkowy*: Badania ankietowe studentów Kijowa i Ostroga w latach 2012–2013 pokazały rozumienie geograficzne — EUROPY jako kontynentu, na którym leży Ukraina, i polityczne — jako Unii Europejskiej, którą respondenci utożsamiali z „prawdziwą Europą”, miejscem, gdzie panuje pokój i bezpieczeństwo, nie ma przemocy, a młodzi ludzie mogą znaleźć godną pracę. „Prawdziwa” Europa jest społeczeństwem prawa, o wysokich standardach socjalnych, z minimalną korupcją. Europa jest uznawana za wzór, „etalon”.

W dodatkowej ankiecie z roku 2014, po rosyjskiej agresji, pojawiły się w odpowiedziach studentów nowe elementy: rozczarowanie polityką europejską (choć medialne hasło „*Європа нас не хоче*” nie znalazło w ankietach wyrazu), uczucie zawodu postawą Europy, której przewodzą Niemcy. Nadal jednak respondenci liczą na współpracę Ukrainy z Europą, która pozostaje wzorem jako „*место без війни і Путіна*”.

12.5. EUROPA w lingwokulturze białoruskiej³⁶

(1) *Ogólnie*: Obecność Białorusi w Europie była „niewyraźna” z powodu braku państwowości, ruchomych granic i zmiennych nazw: „ojczyzny” Białorusinów to kolejno: Księstwo Połockie, Ruś Kijowska, Wielkie Księstwo Litewskie, Rzeczpospolita Obojga Narodów, Imperium Rosyjskie, II Rzeczpospolita, Związek Radziecki i wreszcie Republika Białoruś. Przez cały XX wiek Europa była uznawana za wroga, a przede wszystkim była nieosiągalna, „schowana za żelazną kurtyną”. Białorusini utożsamiają się z państwem białoruskim, choć ich kulturą i językiem jest kultura i język rosyjski.

(2) *Zasięg geograficzny*: Białoruś leży w centrum Europy i na jej peryferiach jednocześnie – na granicy świata zachodniego i wschodniego, katolickiego i prawosławnego, między Rosją a Unią Europejską. W potocznym rozumieniu Europa to przede wszystkim państwa zachodnioeuropejskie, Zachód i *за межжа*, ‘zagranica’. Synonimem Europy w potocznej białoruszczyźnie współczesnej jest Unia Europejska.

(3) *Opozycje*: Najczęściej Europa jest kontrastowana z Azją; w tekstach publicystycznych z Ameryką, Azją i Rosją.

(4) *Pozycja własna w relacji do Europy*: W mediach o różnych orientacjach funkcjonuje slogan *Białoruś – to Europa*. Białorusini, rysując obraz Europy, podkreślają jednak własną odrębność, widzą elementy różniące, zwłaszcza na płaszczyźnie kultury, np. odmienność jedzenia; często przeciwstawiają Białoruś bogatej Europie (poprzez stosowanie wyrażenia „nie tak jak u nas”).

(5) *Cechy*: Dobrobyt, wysoki poziom życia, komfort; wysoka kultura, bogata historia; Europa widziana jest jako miejsce emigracji; „kolebka cywilizacji oraz jej cmentarz”; „martwe ciało dobrze zabalsamowane”.

6) *Wartości europejskie*: to wartości bytowe i kulturowe: piękna architektura; swoboda przemieszczania się, w mniejszym stopniu polityczne: wolność, tolerancja; do tradycji i wartości europejskich chętniej odwołują się pisma opozycyjne.

(6a) Przedrostek *euro-* wprowadza znaczenie ‘zrobione z materiałów dobrej, jakości, z wykorzystaniem współczesnych technologii’: *еўраремонт0 еўрастандарт* itp.

³⁶ Lappo 2017 (w druku).

(7) *Geneza*: Dyskurs religijny (zarówno katolicki, jak i prawosławny) nie odgrywa istotnej roli w przestrzeni publicznej; chrześcijański wymiar Europy, choć dostrzegany i szanowany, jest fakultatywny.

(8) *Białoruskie profile Europy*: Dyskurs oficjalny jest zmienny, a przede wszystkim populistyczny — raz bardziej prorosyjski, innym razem niemal prozachodni, jednak z wyraźną artykulacją postaw post-sowieckich, zachowawczych, konserwatywnych. Białoruski dyskurs postsowiecki na Białorusi dominuje: w 2014 roku 52% Białorusinów określiło się jako *советские люди*, dla których Europa to ziemia obca i wroga, a tylko 36% jako Europejczyk.

Punktowi widzenia prostego człowieka odpowiada profil Europy dobrobytu i godnego życia. Europa jest kojarzona w sposób jednoznaczny z wysoką jakością życia, rozwiniętą cywilizacją i łatwym dostępem do dóbr cywilizacyjnych (dobre drogi, rowery, ubrania).

Z punktu widzenia świadomego białoruskiego inteligenta tworzony jest profil Europy jako kolebki cywilizacji. Ten proeuropejski profil jest ściśle powiązany z dyskursem liberalno-demokratycznym. Białorusin-Europejczyk (jego patronem jest Franciszek Skaryna) europejskość odbiera jako wzorzec cywilizacyjny i kulturowy. Za fakt niezbity uważa się wielowiekową przynależność Białorusi do Europy.

12.6. EUROPA w lingwokulturze bułgarskiej³⁷

(1) *Ogólnie*: Stosunek Bułgarów do Europy jest bardzo złożony. Godne uwagi są dwa bułgarskie abstrakcyjne rzeczowniki: *европейскост* 'europejskość' i *европейщина* 'europejszczyzna', z których pierwszy, *европейскост*, odsyła do takich związanych trwale z cywilizacją europejską wartości, jak intelektualizm czy humanitaryzm, a drugi jest nacechowany pejoratywnie, zaś jego znaczenie aktualizuje się w zależności od kontekstu.

(2) *Zasięg geograficzny*: Europa utożsamiana jest z Unią Europejską. Na Europę (Unię Europejską) składają się Stara Europa (państwa członkowskie UE przyjęte do wspólnoty do roku 1989) i Nowa Europa (państwa członkowskie UE włączone do wspólnoty po roku 1989).

³⁷ Pełny tekst: Długosz 2015 (w druku).

(3) *Opozycje*: Akcentuje się rolę Bałkanów i Europy Wschodniej jako bufora czy poligonu Europy.

(4) *Pozycja własna w relacji do Europy*: Dostrzegalne jest poczucie eksterytorialności Bułgarii/Bałkanów względem Europy; często powielaną metaforą jest obraz Bułgarii jako „tylnego podwórka EUROPY” (*заден двор на Европа*).

(5) *Cechy*: wysoki standard życia i dobrobyt, trudno osiągalny w Bułgarii; możliwość korzystania z pełni praw obywatelskich.

(6) *Wartości europejskie*: pokój, wolność, demokracja i praca. To, co europejskie, jawi się jako nowoczesne, solidne, dobrej jakości.

(6a) Leksem *Еспона* jest metaforą postępu cywilizacyjnego. *Еспонееу* to ‘człowiek dobrze wychowany, kulturalny, o ładnej prezencji, dobrze ubrany’. Wyrażenie *но еспонеечку* znaczy tyle, co ‘w sposób cywilizowany, zgodnie z prawem’; ‘z zachowaniem zasad wysokiej kultury osobistej’; ‘dyplomatycznie, pokojowo’; ‘solidnie, z zachowaniem wysokiego standardu’.

(7) *Geneza*: Stara Europa jest osadzona w tradycji europejskiego humanizmu o chrześcijańskich korzeniach (Nowa Europa przeżywa głęboki kryzys wartości).

(8) *Bułgarskie profile Europy*: W bułgarskim dyskursie politycznym demokratyczno- i konserwatywno-liberalnym funkcjonuje pozytywny profil Europy: Europa to postęp i model do naśladowania, ale w dyskursie publicznym ukształtował się także wyraźnie negatywny profil Europy oparty na metaforze Europy jako zimnej księżniczki, a z dyskursu intelektualnego na łamach czasopisma „Курьера” wyłania się z kolei profil Europy przeżywającej głęboki kryzys wartości.

12.7. EUROPA w lingwokulturze serbskiej³⁸

(1) *Globalnie*: Europa dla Serbów jest wciąż jeszcze odległą Unią Europejską, atrakcyjną przestrzenią dobrobytu materialnego.

(2) *Zasięg geograficzny*: Europa to kraje Europy Zachodniej, przede wszystkim bogata Zachodnia Europa. Serbowie uważają się za część Europy Południowej i postrzegają się do Europy jako takiej, choć są jeszcze poza UE.

(3) *Opozycje*: na planie pierwszym stoi opozycja Europa vs Bałkany; słabo zaznaczana opozycja Europa Zachodnia vs Eu-

³⁸ Pełny tekst: Bogdanović 2015.

ropa Wschodnia, podobnie jak Europa vs Azja; nieobecna jest opozycja Europa południowa vs Europa północna.

(4) *Pozycja własna w relacji do Europy*: Serbowie czują się odizolowani od reszty kontynentu, do którego należą geograficznie; z jednego punktu widzenia Europa jest dla Serbów domem i rodziną, a z innego – niedostępną twierdzą.

(5) *Cechy*: pozytywne – kulturalna, piękna, uporządkowana, zaawansowana w rozwoju, pracowita, czego efektem jest bogactwo, dobrobyt, wysoki poziom konsumpcji; cechy negatywne: jest zamknięta, niewrażliwa, bezduszna, chłodna.

(6) *Wartości europejskie*: Wolność, demokracja, cywilizacja; kultura europejska, prawa, dobre wykształcenie, bezpieczeństwo, wysoka technologia, komfort życiowy.

(7) *Geneza*: Korzenie Europy widzi się w antyku grecko-rzymskim i w chrześcijaństwie.

(8) *Serbskie profile Europy*: Osoby starsze, mieszkające na wsi mają negatywny stosunek do Europy, młodzi mieszkańcy miast – pozytywny.

12.8. EUROPA w lingwokulturze chorwackiej³⁹

(1) *Ogólnie*: Koncept (stereotyp) Europy kształtował się w świadomości Chorwatów przez wieki pod wpływem trzech wielkich idiomów: śródziemnomorskiego, środkowoeuropejskiego i bałkańskiego. *Europa* w świadomości potocznej użytkowników języka funkcjonuje w trzech aspektach: geograficznym w relacji do innych kontynentów, cywilizacyjno-kulturowym i zwłaszcza – instytucjonalnym (Unia Europejska).

(2) *Zasięg geograficzny*: Europa jest utożsamiana z Europą Zachodnią, co prowadzi do wykluczania z niej prawosławnych Serbów.

(3) *Opozycje*: Europa stawiana w opozycji do Serbii, Bałkanów, *Bałkańczyków*.

(4) *Pozycja własna w relacji do Europy*: Akcentowanie przynależności Chorwacji do Zachodu idzie w parze w powrotem do hasła *antemurale christianitatis*, dystansem wobec „Bałkańczyków”, sytuowaniem Chorwacji nie na Bałkanach, ale w *Europie Południowowschodniej*.

(5) *Cechy*: Rozwój ekonomiczny, postęp, pomoc biedniejszym.

³⁹ Pełny tekst: Czerwiński 2015 (w druku).

(6) *Wartości*: Koncept EUROPA ma konotacje pozytywne. Ugruntowała się praktyka manifestowania europejskich źródeł chorwackiej kultury w opozycji do bizantynizmu, bałkańskości i serbskości. Negatywny znak wartości jest przypisywany w Chorwacji Bałkanom.

(7) *Geneza*: Korzenie chrześcijańskie i oświeceniowe.

(8) *Chorwackie profile Europy*: W dyskursach liberalnych i lewicowych Unia Europejska jest konceptualizowana jako naturalny kontynuator Europy (synonimizacja), podczas gdy w dyskursach prawicowych UE jest ujmowana jako zaprzeczenie *prawdziwej Europy* (antonimizacja). Ten drugi dyskurs popadł w *explicite* wyrażany antyserbizm i antyjugosławizm.

Dyskursy prawicowe konceptualizują EUROPE, odwołując się do chrześcijaństwa (czasem wprost katolicyzmu), dyskursy lewicowe do ideologemów „oświeceniowych”, w których odmienność kulturowa jest mniej istotna (w niektórych wręcz nieważna) niż wolność jednostki — obywatela („Europa ojczyzn” vs. „Europa obywateli”).

W dyskursie konserwatywnym kwestionuje się „synonimiczność” Europy i UE, a nawet je sobie przeciwstawia. UE jest traktowana jako instytucja niedemokratyczna i zbiurokratyzowana. Współczesna Europa uchodzi za zepsutą, a Chorwaci uważają się za depozytariuszy prawdziwej europejskości. W dyskursach skrajnie lewicowych krytykuje się Unię za sprzyjanie kapitalizmowi, mechanizmom rynkowym i korporacjom. Oba dyskursy, lewicowy i prawicowy, zgodnie krytykują hipokryzję Zachodu, przeszłość kolonialną i imperializm. Europa jest również postrzegana jako symbol kunktatorstwa i zdrady, co jest wynikiem pełnego rozczarowań doświadczenia przeszłością. Europę Zachodnią postrzega się jako niemoralną.

12.9. EUROPA w lingwokulturze chińskiej⁴⁰

(1) *Ogólnie*: Chińskie widzenie Europy zmieniało się w ciągu XX wieku odpowiednio do zmiennych relacji między Europą, Ameryką i Chinami.

(2) *Zasięg geograficzny*: Zamiennie funkcjonują Europa i Zachód. Z krajów europejskich wyróżnione miejsce zajmują w dyskursie chińskim Wielka Brytania, Francja i Niemcy.

⁴⁰ Gianninoto 2015 (w druku).

(3) *Opozycje*: Europa (i Zachód) stawiane są w opozycji do Chin.

(4) *Pozycja własna w relacji do Europy*: Dostrzega się głębokie różnice kulturowe i mentalnościowe. Wpływy zachodnie (angielskie i francuskie) uznawane równocześnie za dziedzictwo imperialnej przemocy i akceptowany model rozwoju. Europa jest wciąż w wielu dziedzinach źródłem inspiracji. Wzajemne relacje określa metafora „mostu” oznaczającego przyjazne porozumienie.

(5) *Cechy*: Wysoki poziom rozwoju, działania na rzecz demokracji; rewolucja przemysłowa, wspólny rynek, stabilizacja gospodarcza.

(6) *Wartości*: Europejska kultura i cywilizacja; też (negatywnie oceniana) dominacja rozwiniętych krajów kapitalistycznych i wewnętrzne sprzeczności. Krytycznie ocenia się europeizację chińskiej kultury młodzieżowej.

(7) *Geneza*: Za matkę duchowej kultury europejskiej uważa się starożytną Grecję.

(8) *Chińskie profile Europy*: Wyrażenia i metafory odnoszące się do Europy ujawniają ambiwalencję w jej percypowaniu, połączenie obrazu pozytywnego Europy jako wzorca rozwoju w wielu dziedzinach życia z obrazem negatywnym wywodzącym się z historii wzajemnych stosunków chińsko-europejskich.

12.10. Europa z perspektywy amerykańskiej⁴¹

(1) *Ogólnie*: Charakterystyka oparta na tekstach COCA z lat 2015–2017 i ankiecie, przeprowadzonej w roku 2017 wśród studentów Uniwersytetu w Milwaukee, daje obraz Europy z perspektywy zewnętrznej, jako kraju odległego, ale blisko powiązanego z Ameryką. Znaczący jest aspekt polityczny (gwarancje bezpieczeństwa dawane Europie przez US) i historyczny, bo pamięta się o europejskich korzeniach kultury amerykańskiej. Europa jest dla Ameryki atrakcją turystyczną.

(2) *Zasięg geograficzny*: Granicą między Europą i Azją jest rzeka Don. Wyróżnia się Europę Północną (Skandynawia, Dania), Zachodnią, Centralną i Wschodnią. W oczach studentów Europa ma rozmyte granice, ale wyraziste centrum: Francja, UK,

⁴¹ Pełny tekst zob. Tieszen 2017 (w druku).

Niemcy, także Szwajcaria, Włochy, Hiszpania, niekiedy Irlandia, Szkocja; rzadziej kraje wokół Morza Śródziemnego.

(3) *Opozycje*: Europa jest stawiana w opozycji do Azji; kulturowo (pod względem religii) konfrontowana z Islamem. Ze względu na swoisty styl życia i pomniejszającą rolę religii w życiu publicznym – z Ameryką.

(4) *Pozycja własna w relacji do Europy*: Studenci wiedzą, że Amerykanie mają korzenie w Europie, która jest „miniaturą US”, podobna do US mentalnie, ale różniąca się jądrem, kulturą i indywidualnymi wyobrażeniami. Według publicystów Ameryka jest gwarantem bezpieczeństwa Europy i wolności jej narodów. US mogą zazdrościć Europie dobrego systemu emerytalnego, większej mobilności zawodowej i krótszego czasu pracy.

(5) *Cechy*: Prasa amerykańska podkreśla silny antysemityzm, obecny w Europie od tysiąca lat, ale wzmocniony ostatnio zwłaszcza we Francji przez judeofobię przeważających liczebnie muzułmanów; rośnie też w Europie islamofobia, nacjonalizm i populizm (podobny do tego w US); nacjonalizm zdomiował rządy w Europie Centralnej i zagroził stabilności kontynentu bardziej niż Brexit. UE słabnie.

Ankietowani w roku 2017 studenci charakteryzowali Europę wieloaspektowo:

– [w aspekcie kulturowym, ok. 28% wskazań]: bastion literatury, technologii, religii; kultura wielowiekowa, zróżnicowana etnicznie; muzyka, sztuka, piękna architektura; liczne zabytki; wąskie ulice, budynki z cegieł, kocie łby na ulicach, małe miasteczka; bajkowa wiejskość; mieszanina języków, wielojęzyczność, bilingwizm; specyficzny akcent, mówienie poprawne, mniej slangu;

– [historycznym, ok. 13% wskazań]: bogata historia, mieszanina nowości i dawności; Wikingowie, Imperium Rzymskie, Grecja, Papież z Watykanem, królowie i królowe, rewolucje; różnorodna w wyniku imigracji i uchodźstwa; przed wiekami była super potęgą i szczytem innowacyjności;

– [społecznym, ok. 11% wskazań]: E jest społecznie bardziej „do przodu” niż większość krajów świata; skupisko różnych ludzi, języków i idei; współistnienie różnych kultur regionalnych; liberalizm; akceptacja dla różnych orientacji seksualnych (LGBT); pretensjonalne klasy wyższe, biali mający skłonność do rasizmu i poczucia dominacji kulturowej; opresyjność; Europejczycy

narzucają światu swoją kulturę, kuchnię, modę, język, wartości i politykę społeczną; wpływają na inne części świata;

– [bytowym, ok. 9% wskazań]: dobre jadlo; herbata; palenie papierosów; wysokiej, jakości wytwory; atrakcje turystyczne, spokój, piękne uroczystości dworskie, monarchistyczne.

– [politycznym, ok. 8% wskazań]: podzielona, ale integrująca się; ma tendencje lewicowe, jest postępową, ale nosi piętno imperializmu i kolonializmu;

– [psychicznym, ok. 4 % wskazań]: otwarta na nowe inspiracje i nowości; ogarnięta pasją podróżowania; własny styl życia i sposób myślenia; życie na luzie.

(6) *Wartości europejskie*: Europa jest „jak słońce w światowym uniwersum”, bo wszystko, co ważne dla świata i USA, pochodzi z Europy; Europę cechuje jedność w różnorodności, wieloetniczność, innowacyjność; połączenie piękna i wyrafinowania, przestrzeganie etykiety; wysoka ranga sztuki.

(7) *Geneza (korzenie)*: Studenci wartości zachodnie wywodzą z systemu wierzeń judeochrześcijańskich; wiążą początki Europy z Wikingami, Imperium Rzymskim i Grecją, także z rewolucjami; z papieżem, królem, królową.

(8) *Profile Europy*: W dyskursie republikańskim ostrzega się, że imigranci i uchodźcy islamscy mogą w Europie rozsadzić zachodnie chrześcijaństwo. W dyskursie demokratycznym zwraca się uwagę na przejawy asymilacji muzułmanów w Niemczech i Francji i na postępującą sekularyzację muzułmanów.

9) *Komentarz dodatkowy*: Z amerykańskiej perspektywy sądzi się, że radykalna sekularyzacja życia publicznego we Francji wypycha religię (inaczej niż w USA) na margines społeczny i sprzyja jej ekstremalnym formom; ale w narracji o „Europie bez Boga” nie uczestniczy Szwecja.

12.11. Europa w starożytnej Grecji⁴²

(1) *Ogólnie*: Według źródeł z okresu od IX do IV wieku przed Chrystusem najpierw zrodziły się pojęcia, z którymi się Grecy (*Héllenes*) utożsamiali, a potem pojawiła się Europa. Pojęcie geograficzne w świadomości Greków torowało drogę ku pojęciu w wymiarze aksjologicznym i politycznym.

⁴² Pełny tekst zob. Korus 2017 (w druku).

(2) *Zasięg geograficzny*: Świat greckich kupców i żeglarzy dzielił się na Europę, Azję i Libię. W świadomości Greków VIII wieku Europą była północna Grecja. W V wieku przed Chrystusem do pojęcia Europy należał obszar rozciągnięty na zachodzie do słupów Herkulesa, na wschodzie do wybrzeży Azji Mniejszej, na północy do Scytii, na południu do wybrzeży Libii.

(3) *Opozycje*: W starożytności (Herodot) przeciwstawiano Greka azjatyckiemu barbarzyńcy, ogólniej: „hellenizm” i „barbaryzm”. W kulturze Greków jednostka stanowiła najwyższą wartość, była wolna i równa wobec praw, a w kulturze Azji jednostka była zerem.

(4) *Pozycja własna w relacji do Europy*: dla Herodota Ateńczycy to Hellenowie (Hellenes), a Hellenowie to Europa. Europa to wolność i równość wobec praw.

(5) *Cechy*: Kryterialnymi cechami pojęcia Europy były: wolność, równość prawo; konotacyjnymi: życie w szczęściu, dzielność obywateli, możliwość publicznego mówienia, co się chce, możliwość swobodnego rozwoju jednostki (*areté, autarkia*), tolerancja, prawo do wypoczynku po pracy, państwo otwarte dla cudzoziemców, oferujące dostęp do nauki, możliwość swobodnego handlu i wreszcie możliwość zawierania przyjaźni w obrębie równych sobie obywateli i z ludźmi o innej kulturze.

(6) *Wartości*: Najwyższą dla Greków wartość polityczną, społeczną i kulturową stanowiła wolność, równość i prawo. To one stały się kryterialnymi cechami semantycznymi pojęcia Europy.

(7) *Geneza*: Mít o porwaniu Europy przez Zeusa (wspomniany w *Iliadzie*) nie był mitem aitiologicznym, nie miał związku z ideowym rozumieniem przez nich pojęcia Europy.

12.12. Europa we współczesnej lingwokulturze greckiej⁴³

(1) *Ogólnie*: W greckim myśleniu o świecie Europa w przeciągu trzech tysięcy lat zachowała (jako przestrzeń mentalna) stałe podstawowe elementy aksjologiczne. Jednak starogrecką legendę o pięknej księżniczce dzisiejsi Grecy skłonni są zastępować narracją o chorej staruszce. Od kiedy (w roku 1981) Grecja stała się członkiem UE, utrwaliło się wyidealizowane spojrzenie na Europę *sensu largo*, jako na przestrzeń współpracy, solidarności, wzajemnej pomocy, na podobieństwo rodziny, która mieszka

⁴³ Pełna wersja zob. Genew-Puhalewa, Ioannidou 2017 (w druku).

we wspólnym domu. Jednak obraz Europy w latach 2000–2016 zmienił się pod wpływem kryzysu finansowego: realna Europa jest bytem złożonym, heterogenicznym i pełnym kontrastów. Grekom przypadła w niej rola wyjątkowa — ideału i zarazem ofiary.

(2) *Zasięg geograficzny*: Utartym synonimicznym określeniem Europy jest „stary kontynent”. Jest utożsamiana z Zachodem (Wielka Brytania, Niemcy, Francja), z UE (jako tworem politycznym, koalicją państw). Utrwalone jest rozróżnienie: bogata Północ i Zachód, biedniejsze Południe i Wschód.

(3) *Opozycje*: Przeciwnością Europy jest przede wszystkim Azja (*ἄλλος κόσμος* ‘inny świat’) oraz Ameryka (*Νέος Κόσμος* ‘Nowy Świat’). Europie *sensu stricto* przeciwstawia się Bizancjum, a zachodniemu (łacińskiemu) chrześcijaństwu — chrześcijaństwo greckie. Tradycyjnie Grecy widzą w Rosji spadkobiercę Imperium Bizantyjskiego. Funkcjonuje też przeciwstawienie Europa–Bałkany, tzn. ‘przestrzeń cywilizowana’ — przestrzeń dzika, barbarzyńska’.

(4) *Pozycja własna w relacji do Europy*: Sama Grecja jest przedstawiana bądź jako „kolebka cywilizacji europejskiej”, bądź jako byt na jej peryferiach lub całkowicie odrębny. Najczęściej w treści pojęcia Europa nie zawierają własnego kraju, ale uważają się za rozwinięte państwo europejskie w porównaniu z krajami byłej Jugosławii, Albanii i Turcji. Rolę Grecji porównuje się do „mostu” pomiędzy Wschodem a Zachodem. Obecnie nasila się krytycyzm wobec UE i zwłaszcza hegemonii Niemiec (germanofobia). Europejczycy przyjeżdżają do Grecji jako turyści, ale też jako kolekcjonerzy sztuki i okradają ją z dzieł sztuki.

(5) *Cechy*: wysoka kultura; bogactwo, uprzemysłowienie; ludzie żyją w dobrobycie; „ideał europejski” to kapitalizm z wolnym rynkiem, prywatną własnością, duchem przedsiębiorczości, przepływem towarów, mocną wspólną walutą, ale też cechami negatywnymi, jak konsumpcjonizm, interesowność, nastawienie na zysk, które są przeciwstawiane duchowości greckiej kultury.

(6) *Wartości*: „demokratyczny socjalizm”, solidarność, zaufanie, równość; przymiotnik „europejski” jest synonimem dobrej jakości; „Europejczyk” to ktoś kulturalny, o wykształconej duchowości i mentalności demokratycznej.

(7) *Geneza*: Grecja jest dumna z tego, że jest „kolebką cywilizacji europejskiej”.

(8) *Profile Europy*: W dyskursie socjaldemokratycznym (partia PASOK), neoliberalnym i proeuropejskim widzi się przyszłość projektu europejskiego, mówi o demokratycznym socjalizmie i fundamentalnych wartościach (solidarność, zaufanie, równość), a równocześnie prezentuje spojrzenie zdystansowane. W nacjonalistycznym dyskursie antyeuropejskim (Złoty Świt) Europejczycy są traktowani jako kolonizatorzy i okupanci. Postuluje się „przywrócenie Europy państwom narodowym”. Nacjonalistyczna prawica propaguje wartości starogreckie oraz elementy greckiej tradycji prawosławnej. Prawicy imponują rządy Putina. Lewica krytykuje nacjonalizmy i przejawy ksenofobii, które niszczą projekt neoliberalny. W dyskursie partii komunistycznej Europa jest pokazywana jako byt sterowany przez światowy kapitał.

12.13. Europa w lingwokulturze litewskiej

(1) *Ogólnie*: Europa współczesnym Litwinom kojarzy się ze sferą polityki: przede wszystkim jest to Unia Europejska, która jednoczy wolne państwa, zapewnia pokój i bezpieczeństwo, wyznaje zasady demokratyczne i idee humanizmu; wyobrażana jest jako jedno wielkie państwo mające wspólną walutę i otwierające przed ludźmi szerokie perspektywy.

(2) *Zasięg geograficzny*: Oficjalnie Europa to „kontynent europejski” od Półwyspu Iberyjskiego aż do Uralu, potocznie Unia Europejska (*Europos Sąjunga*), najczęściej „Zachód” (*Vakarai*).

(3) *Opozycje*: Przed przyjęciem chrztu przez Litwę (w latach 1387–1388) istniała opozycja Litwa vs Europa w sferze religii i kultury. W XIX wieku przeciwieństwem Europy była Ameryka, jako symbol lepszego, szczęśliwszego życia (obecnie jej miejsce zajmuje Unia Europejska). Aktualnie żywe jest przeciwstawienie Europa Zachodnia (*Vakarų Europa*) vs Europa Wschodnia oraz Europa — państwa niedemokratyczne.

(4) *Pozycja własna w relacji do Europy*: Bałtycka wizja świata ma wiele cech wspólnych z wizją ludów skandynawskich. Wielokulturowe Wielkie Księstwo Litewskie (1240–1795) było bliskie zasadom, które dziś deklaruje Europa (tolerancja, poszanowanie odrębności i tożsamości etnicznej). W okresie międzywojennym Litwini kształcili się na uniwersytetach Europy Zachodniej. Po zajęciu Litwy przez Związek Radziecki (1940) izolowano Litwę

od Europy; po odzyskaniu niepodległości (1990) Litwa uważa się za część Europy.

(5) *Cechy*: kolebka cywilizacji; bogata, dawna kultura, symbioza różnych tradycji, narodów, języków, obrzędów — wielokulturowość; wartościowe zabytki architektoniczne; wielojęzyczność, potęga, cywilizacja, modernizm; pokój, bezpieczeństwo, uniwersalność, jedność; negatywnym określeniem jest „zgniła kultura”, „tonący okręt”, „Gejropa”.

(6) *Wartości*: zgodne społeczeństwo, oparte na tolerancji, równości i współpracy; akceptowane zasady: demokracja, prawa człowieka, wolność, tolerancja, solidarność.

13. Komentarz do kulturowych definicji Europy

We wszystkich badanych lingwokulturach bez różnicy Europie przypisuje się cechy motywowane obiektywnie: bogactwo materialne, rozwój technologiczny, wysoki poziom kultury, sztuki i nauki. Ale równocześnie dają o sobie znać oceny subiektywne, zróżnicowane od języka do języka, mające źródło w historii wzajemnych stosunków. Niemcy czują się Europejczykami, a Rosjanie nie. Litwini mają do Europy stosunek wysoce pozytywny, Ukraińcy i Serbowie deklarują gotowość przyłączenia się do Europy jako ostoji bezpieczeństwa i dobrobytu itd., Białorusini i Bułgarzy są w widzeniu Europy rozdwojeni, łączą uznanie i dystans; najbliższy polskiemu jest chorwacki; w chińskim stereotypie Europy łączy się pamięć o czasach kolonializmu i podziw dla osiągnięć cywilizacyjnych, które są w wielu dziedzinach źródłem inspiracji. Grecy i Amerykanie są w sytuacji jedynej w swoim rodzaju, bo Grecy stoją u kolebki Europy, są jej „ojcami”, a współcześnie znaleźli się na marginesie i czują się ofiarami europejskich hegemonów, podczas gdy Amerykanie, potomkowie europejskich migrantów, jako członkowie potężnego państwa deklarują Europie ochronę i bezpieczeństwo.

Czy narodowe koncepty Europy mają jakiś wspólny mianownik? Zdaniem redaktora tomu LASiS 2 — *EU-ROPA*, Wojciecha Chlebdy, tak, ale można go zapisać tyl-

ko na bardzo wysokim szczeblu ogólności, jako ramowe postrzeganie Europy w trzech wymiarach: lokalistycznym (jako kontynentu położonego w określonym miejscu topografii świata); instytucjonalnym (jako Unii Europejskiej) oraz aksjologicznym, jako zespołu pewnych zmiennych cech i wartości (Chlebda 2017, mps).

Ten ramowy schemat jest wypełniany podobnie, ale też w sposób odmienny. Podobieństwo dotyczy po pierwsze, powtarzającej się informacji o politycznej złożoności i wewnętrznym podziale Europy, przy czym już sam podział jest przeprowadzany różnie: wyróżniany jest bogaty, w pełni „europejski” Zachód, od którego odbiega biedniejszy Wschód; Niemcy, Polacy, Białorusini i Rosjanie skłonni są podkreślać rolę osi poziomej, wschód–zachód, Polacy (podobnie jak Czesi) — uwydatniają także specyfikę Europy Środkowo-Wschodniej (Centralnej); Serbowie, Chorwaci i Grecy akcentują rolę osi pionowej, północ-południe, i specyfikę — Europy Południowo-Wschodniej, w tym opozycję Europa vs Bałkany.

Po drugie, we wszystkich badanych lingwokulturach bez różnicy przypisuje się Europie pewne oczywiste cechy bytowe, takie jak bogactwo materialne, rozwój technologiczny, wysoki poziom kultury, sztuki i nauki, ale także już mniej jednoznacznie wartościowane cechy polityczne: wolność, demokracja, rządy prawa, oraz już zdecydowanie niejednoznacznie oceniane cechy kulturowo-obyczajowe: *multukulti*, równouprawnienie płci i tolerancja dla obcych, swoboda obyczajowa (które są akceptowane w Niemczech, ale nie zyskują uznania na wschodzie (Polska, Rosja); zachodni sekularyzm, odejście od religii i wartości chrześcijańskich, krytycznie odbiera się w Polsce i w Rosji, a także w Bułgarii i Chorwacji (zwłaszcza w dyskursie prawniczym).

Najbardziej zróżnicowane jest stawianie Europy w opozycjach: Niemcy mają skłonność do eksponowania opozycji Europy i Islamu, Rosjanie, Polacy, Ukraińcy, Biało-

rusini — Europy i Azji (także samej Rosji, zwłaszcza sowieckiej), Bułgarzy, Serbowie i Chorwaci — Europy i Bałkanów.

Istotną okolicznością jest niejednorodność wewnątrznarodowych wyobrażeń Europy, ich rozszczepienie na warianty (profile), które z zasady przyjmują zasięgi ponadnarodowe. Polskie wyobrażenie Europy rozpada się na dwa warianty: pro- i antyeuropejski (w istocie jest ich więcej, zob. Bartmiński, Chlebda 2017), podobnie jak rosyjskie i białoruskie czy chorwackie⁴⁴. Najmniej zróżnicowany jest obraz ukraiński, co wynika z oficjalnie przez rząd zadeklarowanego „wyboru europejskiego” i wyciszenia głosów krytycznych (które jednak już się pojawiają w wyniku rozczarowania powściągliwą postawą UE wobec Ukrainy).

Rzeczą ważną dla przyszłości procesu integracyjnego jest transnarodowy zasięg niektórych dyskursów: liberalnego, lewicowego, ekologicznego, feministycznego, religijnego. Polscy ekolodzy i feministki broniący środowiska i praw kobiet są bliżsi ekologom i feministkom niemieckim niż polskim narodowcom, lewicowi obrońcy demokracji i równości pochodzący różnych krajów (narodów) są bliżsi sobie niż rodzimym zwolennikom innej opcji; antyeuropejski dyskurs polski, podtrzymywany przez Kościół katolicki (a w każdy razie przez jego dominujący w Polsce odłam „radiomaryjny”) jest bliski antyeuropejskiemu dyskursowi rosyjskiej cerkwi prawosławnej⁴⁵. Słowem — profilowanie

⁴⁴ Wojciech Chlebda podkreśla, że „w każdym z dyskursów narodowych Europa okazuje się przestrzenią ambiwalentną, przestrzenią o zmiennej wartości (o płynnym wartościowaniu). W ramach jednego i tego samego dyskursu narodowego poszczególne jego dyskursy składowe potrafią — w zależności od wyznawanych przez podmioty tych dyskursów wartości, ale także od pilnowanych przez nie interesów — przypisywać Europie znaki przeciwstawne: o Europie₍₊₎ mówi się w kategoriach (wspólnego) domu, cywilizacji, postępu, tradycji, nowoczesności, cywilizacji, postępu, humanizmu, o Europie₍₋₎ — w kategoriach wroga, obcego, zagrożeń moralnych, uwstecznienia, upadku, odejścia od wartości” (Chlebda 2018, w druku).

⁴⁵ Potwierdziły to deklaracje patriarchy Moskwy i Wszechrusi Cyryla I oraz przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski abpa Józefa Mi-

obrazu Europy nie zamyka się w granicach narodowych, przekracza je. Przy tym profile odwołujące się do kultury są bliższe sobie (w skali międzynarodowej) niż te, które odwołują się do historii, polityki i ideologii.

Należy jeszcze odróżnić profile ideologiczne, obecne w publicznym obiegu medialnym, i nieideologiczne konceptualizacje potoczne, obecne w milczących kręgach opinii społecznej, które są ujawniane dopiero przez specjalne badania socjologiczne. W Polsce kontrast między nimi jest wyjątkowo wyrazisty, bo o ile w dyskursie publicznym opcje pro- i antyeuropejska prawie się równoważą (rząd PiS reprezentuje drugą opcję), o tyle według badań OBOP-u postawa społeczeństwa jest zdecydowanie proeuropejska.

14. Z DOMEM jest inaczej, bo koncept DOMU jest kształtowany przez kulturę, a nie politykę. Już obfite dane w słownikach definicyjnych pokazują zasadniczą międzykulturową bliskość cech konceptu DOM.

Weźmy na początek definicję domu polskiego. W internetowym słowniku języka polskiego domowi przypisano cztery znaczenia: 1) 'budynek przeznaczony na mieszkania lub zakłady pracy', 2) 'mieszkanie lub pomieszczenie, w którym się mieszka', 3) 'rodzina, domownicy; też: mieszkanie wraz z jego mieszkańcami', 4) 'ogół spraw związanych z rodziną i gospodarstwem'.

Słowniki poszczególnych języków, które pod różnymi leksykalnymi eksponentami konceptu DOM (grec. *οικος*, litew. *namai* i *namas*, pol. i ros. *dom*, brus. *chata*, łemk. *chyża*, czes. *dům* i *domov*, bułg. *kyšča*, serb. i chorw. *kuća*; niem. *Haus/Heim*, ang. *home/house*, franc. *maison*, port. *casa*) — podają w definicjach charakterystyki bliskie sobie⁴⁶.

chalika, podpisane wspólnie na Zamku Królewskim w Warszawie w roku 2012 jako „przesłanie obu Kościołów, katolickiego i prawosławnego, wzywające do polsko-rosyjskiego pojednania”.

⁴⁶ Zestawił je Bartmiński 2015.

Powtarza się w nich pewien ciąg semantyczny układany według zasady „od konkretnego do abstraktu”, to znaczy na początek eksplikacji wysuwany jest ‘budynek mieszkalny’, potem uogólnione znaczenie ‘pomieszczenie mieszkalne’, w kolejności ‘rodzina i domownicy’ i uogólnione ‘gospodarstwo domowe’, dalej ew. ‘ród lub dynastia’, na koniec ‘instytucja’.

Wspólny wszystkim definicjom leksykograficznym jest pewien model poznawczy, który tworzą cztery składniki: ‘budynek’, ‘rodzina’, łącząca je idea ‘zamieszkiwania’ i ‘funkcja’. Model taki leży u podstaw konceptu domu w różnych językach. Można go zapisać jako konfigurację czterech faset, powiązanych w pewną całość (*gestalt*): [PODMIOT] + [ZDARZENIE] + [LOCUM] + [FUNKCJA]. Jest to model substytucyjny, wypełniany na poziomie komunikacyjnym szczegółową (podobną) treścią.

Centralny komponent [ZDARZENIE] otwiera miejsce dla podmiotu mieszkającego, dla przestrzeni zamieszkiwanej i dla funkcji, jaką spełnia przestrzeń w relacji do podmiotu. Ktoś mieszka gdzieś i tam zaspokaja swoje potrzeby.

[PODMIOTEM] zamieszkującym może być pojedynczy człowiek lub grupa bliskich osób, prototypowo jest to rodzina, z matką na pierwszym miejscu.

[ZDARZENIE] oddawane w języku polskim predykatem *mieszka*, znaczy tyle, co: (a) ‘znajduje się gdzieś długo / stale’, (b) ‘u siebie, w miejscu oswojonym’; (c) ‘w oddzieleniu od otoczenia i zamknięciu’; (d) ‘po to, żeby móc zaspokajać potrzeby; [FUNKCJE DOMU]: (d1) snu i odpoczynku; (d2) ochrony od zimna; (d3) poczucia bezpieczeństwa; (d4) bycia z innymi ludźmi, w tym zwłaszcza (d5) opieki nad dziećmi (pielęgnowania, wychowania); fakultatywnie także: (d6) zaspokajania głodu; (d7) higieny osobistej (mycie się / kąpiel; wydalanie); (d8) przekazywania wzorów kulturowych: mowy, wierzeń i przekonań, norm i wartości; (d9) nauki zawodu; (d10) pracy zarobkowej.

Komponent [LOCUM] dotyczy domu w jego aspekcie materialnym, fizykalnym, więc *DOMU* jako budynku, który jest projektowany, budowany, urządzany, remontowany; sprzedawany lub kupowany itp.

Bazowy koncept domu na poziomie określonych społecznych dyskursów jest poddawany intencjonalnym modyfikacjom (profilowaniu). Autorzy hasła poświęconego domowi w języku polskim⁴⁷ wyróżnili sześć takich wariantywnych wyobrażeń domu: (1) profil materialny (fizykalny) domu jako budynku, (2) profil wspólnotowy domu rodzinnego o wymiarze ogólnoludzkim, z wyróżnioną pozycją kobiety, żony i matki, domu wielopokoleniowego; (3) profil patriotyczny „domu polskiego”, przechowującego pamięć o historii narodowej, z „Matką-Polką” jako strażniczką tradycji patriotycznej; (4) profil feministyczny domu jako więzienia kobiet; (5) dom ruchomy, oparty na micie wygnania z raju i poczuciu bezdomności egzystencjalnej, (6) metafizyczny „Dom Boga Ojca”.

W poszczególnych badanych lingwokulturach narodowych podstawowy schemat kognitywny domu jest profilowany swoiście, przez uwydatnianie jednych aspektów, obniżanie rangi innych.

15.1. Przykład *DOMU* białoruskiego jako prototypu domu słowiańskiego⁴⁸

(1) *Ogólnie*: W lingwokulturze białoruskiej przetrwały — jak się zdaje — najbardziej typowe (prototypowe) i archaiczne cechy domu słowiańskiego, domu wiejskiego, chłopskiego.

(2) *Struktura bazowa*: Brus. językowo-kulturowy obraz domu jest konfiguracją kilku podstawowych domen; należą do nich: locum (budynek), przeznaczenie do zamieszkiwania i ludzie, dla których locum jest „rzeczą zwyczajną” i zarazem ogromną wartością.

⁴⁷ Pełny opis polskiego językowo-kulturowego obrazu *DOMU* i jego profili zawiera artykuł Bartmińskiego i Bielińskiej-Gardziel (2015).

⁴⁸ Pełna wersja zob. Kozłowska-Doda 2015a, 2015b.

(3) *Sens zamieszkiwania — udomowienia*: Zamieszkiwanie w domu określa się słowem *życie*. Do pojęcia *życia* (brus. *życzo*) należy także moment narodzin i śmierci. Dom jako miejsce urodzenia jest nazywany „kolebką” (*kałyska*) człowieka. Białorusini od dawna życzyli sobie narodzić się i umrzeć we własnym domu. Śmierć poza domem uważana była za niedobry znak. Do domu według wierzeń powracają także zmarli, co utrwala tradycyjny obrzęd *dziadów* oraz eufemistyczne nazywanie trumny *domem*.

(4) *Relacja człowiek — dom*: Zamieszkiwanie **to nie tylko dłu-**gotrwale przebywanie człowieka w abstrakcyjnym miejscu, to szczególnie relacja oswojenia miejsca, jego *udomowienia*, dostosowania do swoich potrzeb, ozdobienia pamiątkami, zrobienia przytulnym, poczucia bycia u siebie. Bez tego człowiek może pozostać bezdomnym w zajmowanym lokalu. Stąd dramaty wywołane przesiedleniami ludności po katastrofie w Czarnobylu i powrót wielu **osób ryzykujących zdrowiem i życiem do do-**mów, bo nie potrafili mieszkać gdzie indziej. Młodzi wychowani na wsi już jako emeryci wracają nieraz z mieszkań w miastach do ojcowskich chat, by tam umrzeć.

Uczuciowy związek z domem dodaje sił, pozwala zachować równowagę. Mocny związek uczuciowy z domem powoduje, że dochodzi do jego personifikacji. Białorusini przepraszają swoje domy, rysują ich portrety itd.

(5) *Wartości domu*: Własny dom jest symbolem dostatku, życiowego sukcesu. Mimo nieraz biednego wystroju, dom jest prawdziwym pałacem Białorusina. W nim każdy czuje się bezpieczny i wolny.

(6) *Aspekt społeczny*: Kwintesencją swojego domu jest dla Białorusina dom rodzinny. Tradycyjny białoruski dom musi składać się z obojga rodziców i ich dzieci, brak któregoś elementu prowadzi do nierównowagi. Główną rolę w domu pełni gospodarz, to on powinien zbudować dom, a także należycie o niego zadbać. Dobry gospodarz dba także o domowników. Białoruski dom, zwłaszcza osób starszych, jest patriarchalny. Gospodyni ma niższy status niż gospodarz. Obowiązkiem kobiety jest przytulnie dom urządzić. Role kobiety i mężczyzny określa aforyzm: *Dom światem kobiety, świat domem mężczyzny*.

(7) *Charakterystyka przestrzenna*: Dom jest miejscem wydzielonym z otoczenia. Najwyższą pozycję zajmuje budynek wolnostojący: *dom/chata*.

Mieszkania miejskie w blokach to „zredukowane domy”, „tymczasowe schronienia”, odbiegające od wyobrażenia „prawdziwego” domu. Namiastką domu dla Białorusina jest też dom letniskowy (*dacza, leciszcza*), która dla wielu jest kontynuacją tradycji swoich przodków chłopów.

(8) *Pomieszczenia i części domu*: Kiedyś w domu wydzielano tylko izbę oraz kuchnię z piecem, gdzie spała cała rodzina, jadła i spędzała czas. Kuchnia w białoruskim domu to miejsce, gdzie się gotuje i spożywa jedzenie oraz spotyka z rodziną i znajomymi.

Każdy z elementów domu jest ważny: dach daje schronienie, jest synonimem domu; okna są „oczami” domu; ściany oddzielają przestrzeń oswojoną i nieoswojoną. Miejscem przekroczenia własnej przestrzeni jest próg — istotny w wielu obrzędach.

(9) *Wyposażenie domu*: Piec, niegdyś symbol ogniska domowego, do dziś wykorzystywany jest jako sposób ogrzewania i miejsce gotowania. Najważniejszym i honorowym miejscem w wiejskim domu jest kąt ze świętymi obrazami naprzeciwko pieca (drzwi). Dzisiaj ludzie po pracy gromadzą się wokół telewizora.

(10) *Funkcje domu*: Dom zapewnia poczucie bezpieczeństwa; chroni od zimy; zapewnia sen i odpoczynek; pozwala zaspokajać głód; gwarantuje higienę osobistą (nie zawsze); zaspokaja potrzebę bycia w swoim gronie; tworzy warunki do opieki nad dziećmi; może być miejscem pracy zawodowej; miejscem miłości, do którego się chętnie wraca, gdzie czekają.

Ale dom może ograniczać mieszkańcom swobodę, stać się więzieniem. Więźniami we własnym domu czują się niepełnosprawni i kobiety — ofiary domowej przemocy.

(11) *Stosunek do otoczenia*: Białorusin stara się nie opowiadać poza domem o sprawach domowych. Frazeologizmy poświadczają, że dom utożsamiany jest z postawą izolacji od otoczenia i od tego, co się dzieje dookoła. Dom jest przestrzenią prywatną, nie ma w nim miejsca dla ludzi obcych. Mimo to Białorusini potrafią być gościnni.

(12) *Rozszerzenia metaforyczne domu*: Poczucie swojskości jest istotne dla rozszerzenia znaczenia pojęcia domu na wieś, miasto, region, kraj (*Moja Ojczyzna domem, mój dom Ojczyzną*), świat, a nawet wszechświat. *Chatą* nazywa się też celę w więzieniu (określenie to pojawiło się w XXI w. w środowisku więźniów politycznych).

15.2. Cechy szczególne pozostałych narodowych obrazów DOMU.

W niektórych językach osobne leksykalne wykładniki mają dwa aspekty konceptu — fizyczny (budynek mieszkalny) i psychospołeczny (miejsce oswojone, bliskie, z którym ktoś czuje się związany); tak jest w języku czes. *dům* i *domov* (Vaňková 2015: 124), serbskim i chorwackim *kuća* i *dom* (Ristić, Konjik 2015: 264–266; Kapetanović 2015: 293–297), także w niemieckim *Haus* i *Heim* (Grzeszczak 2015: 337–339), w angielskim *house* i *home* (Popielska-Grzybowska, Harper 2015: 368–369). Tego leksykalnego rozróżnienia nie zna język polski i rosyjski, w których *dom* łączy oba te sensy ‘budynku jako miejsca, gdzie mieszkają bliscy sobie ludzie’.

Wyróżnikiem kultury rosyjskiej była komunistyczna próba destrukcji idei domu rodzinnego i zastąpienia jej tzw. *komunalką*, co zaowocowało powstaniem *daczy*, miejsca wewnętrznej emigracji, zaspokajającego potrzebę bycia u siebie (Fiodorowa, Pazio-Wlazłowska 2015: 155).

Łemkowski dom staje się gwarantem tożsamości etnicznej (Misiak 2015: 2007).

15.3. Z perspektywy indywidualnego człowieka-mieszkańca domu jego ideę najbardziej precyzyjnie wyartykułował czeski pisarz i filozof Waclaw Havel, wiążąc ją z koncepcją koncentrycznej, rozszerzającej się stale przestrzeni oswojonej przez człowieka:

Dla każdego człowieka dom (czes. *domov*) — jest jednym z głównych doświadczeń egzystencjalnych. To, co człowiek uważa za swój dom (w filozoficznym sensie tego słowa), można porównać do układu koncentrycznych kręgów, w których centrum stoi nasze własne „ja”. Mój dom — to miejsce, w którym żyję w określonym czasie, do którego przywykłem, i które — jeśli tak można powiedzieć — objąłem własną niewidzialną otoczką (pamiętam, że nawet cela więzienna była dla mnie swego rodzaju domem, i zawsze czułem dyskomfort, kiedy mnie nagle przenoszono do innej celi: nawet jeśli była taka sama jak poprzednia, a nawet lepsza, to odnosiłem się do niej początkowo jak do obcej i wrogiej, czułem się w niej pozbawionym korzeni, jakbym był w obcym otoczeniu, i potrzebowałem czasu, żeby się w nim urządzić, przywyknąć, oswoić i pozbyć żalu za poprzednim miejscem).

Mój dom (*domov*) to ten budynek (*d ů m*), w którym żyję, zamieszkały punkt lub miasto, w którym się urodziłem lub aktualnie żyję, dom (*domov*) dla mnie to i moja rodzina, świat moich przyjaciół, przestrzeń społeczna i duchowa, w której istnieje, mój zawód i miejsce pracy. Mój dom (*domov*) — to oczywiście kraj, w którym mieszkam, język, którym mówię, atmosfera duchowa mojego kraju przekazywana poprzez język, którego się tu używa. Czeski język, czeskie specyficzne pojmowanie świata, czeskie doświadczenie historyczne, czeskie warianty bohaterstwa i tchórzostwa, czeski humor — wszystko to są nieodłączne składowe mojego rozumienia domu (*domov*). W ten sposób domem (*domov*) dla mnie jest i moja czeskość, tj. przynależność do tego oto narodu i nie znam żadnych powodów, dla których nie miałbym uznać za swoją i tej warstwy składającej się na mój dom (*domov*). Jest ona dla mnie tak naturalna i oczywista, jak np. i ta, którą określam jako świadomość tego, że jestem mężczyzną. Prócz tego moim domem (*domov*) jest też Europa i moje poczucie, że jestem Europejczykiem, i nasza planeta (cyt. za: Vaňková 2012, s. 61, przeł. J.B.).

16. Podsumowanie

(1) Definicje kulturowe (kognitywne) obu haseł, EUROPY i DOMU konstruowane na szerokiej bazie S-A-T, przybliżają poznawczą zawartość konceptów tak jak one funkcjonują w społecznym imaginariu poszczególnych języków narodowych. Definicje takie — jak wspomnieliśmy — są tekstami kultury (w znaczeniu, jakie temu pojęciu nadała szkoła moskiewsko-tartuska): zawierają zapis utrwalonej społecznie wiedzy o przedmiocie; zapis przeświadczeń i wierzeń podmiotu na temat świata i człowieka; zawierają odniesienie do norm i wartości wyznawanych przez podmiot mówiący. Kulturowe definicje EUROPY i DOMU mają walor swego rodzaju „narracji o przedmiocie”.

(2) W aspekcie czysto językowym atrakcyjność hasła „europejski dom” wynika z bogactwa semantycznego i wielowymiarowości kulturowej konceptów EUROPA i DOM. Popularność⁴⁹ hasła „europejski dom” tłumaczy się oczywiście względami politycznymi (który tu pomnę), warto jednak

⁴⁹ Zob. Fundacja *Europahaus* — na rzecz współpracy w Europie, mail: fundacja.europahouse@gmail.com.

przyjrzeć się relacjom między konceptami EUROPA i DOM, które nadają zestawieniu walor dynamiczny i przenoszą treść hasła ze sfery konstatacji w sferę postulatów. Źródłem twórczego napięcia jest ogromny i w miarę stabilny potencjał semantyczny DOMU i ogromna semantyczna zmienność konceptu EUROPY. W hasle „dom europejski”/„Europa jako dom” polityka spotyka się z kulturą, ruchoma i płynna wieloznaczność konceptu EUROPY ze stabilną tradycją utrwaloną w koncepcie DOMU. Kulturowe koncepty Europy (zwłaszcza kiedy Europę utożsamia się z Unią Europejską) są zróżnicowane od języka do języka, od narodu do narodu, a nawet w ramach jednego narodu uwikłane w spory euroentuzjastów z eurosceptykami, podczas gdy wyobrażenia domu są w miarę ustalone i ułożone i podobne do siebie w różnych językach i kulturach.

(3) Rozbudowane definicje kognitywne konceptów DOM i EUROPA pozwalają ustalić skalę podobieństw, wyjaśniających sens metaforycznego wyrażenia „europejski dom”/„Europa jako dom”. Z wielu cech przedmiotu źródłowego DOM metafora wybiera i przenosi na docelową EUROPE tylko niektóre cechy.

Podstawą metaforycznego przeniesienia — poza oczywistą wspólną przynależnością obu konceptów do kategorii „lokatywności” oraz bliskości w wymiarze przestrzennym — jest podobieństwo w wymiarze społecznym: zamieszkujące w Europie narody mają pozostawać w relacji odpowiadającej stosunkom w domu rodzinnym. Europa może być „rodzinną Europą”, jak w eseju Czesława Miłosza, ciepłą i bezpieczną. Jest to jednak podobieństwo postulowane, oparte na wyidealizowanym obrazie „prawdziwego” domu, bo dom „normalny” może odbiegać od modelu wzorcowego, a dom „realny” może wręcz być jego zaprzeczeniem (jak w filmach *Dom zły* Smarzowskiego czy *Upiorny dom* Sachsa). Wzorzec domu w hasle „dom europejski” jest więc nie tyle „dany”, co „zadany”, jest czymś do realizacji.

Podobnie jest z podobieństwem funkcjonalnym, które polityk interpretował jako bezpieczeństwo między państwowe, a filozof jako bycie u siebie, poczucie osobistej wolności.

Ale w procesie metaforyzacji uczestniczą też cechy dotyczące fizykalnego wymiaru DOMU: Europa podobnie jak dom ma być „budowana” na „fundamentach”, którymi są prawa człowieka, wolność i demokracja.

Realny dom ma pomieszczenia (salon, kuchnia, przedpokój), ściany i mury, okna i drzwi. Ten fizykalny aspekt domu był i jest obficie wykorzystywany w dyskursach o Europie, w kontekście przyjmowania nowych członków, a we współczesnym dyskursie na temat imigrantów służy coraz częściej argumentacji ksenofobicznej. Podświetlana jest ta cecha domu, która polega na oddzieleniu od otoczenia i zamknięciu, postawieniu murów i zamknięciu bram. Dom może stać się *twierdzą* (*My home is my castle, Festung Europa*), która ogranicza dostęp obcym, chroni przed niepożądanymi intruzami.

(4) Semantyka DOMU i EUROPY niesie ogromny potencjał perswazyjny. Oba koncepty są wieloskładnikowe i wielowymiarowe, co umożliwia ich elastyczne profilowanie i otwiera pole dla dialogu. **Otwartość i podatność idei „europejskiego domu”** na negocjacje ma przy tym zasięg ponadideologiczny: zarówno w duchu lewicowym, w myśl hasła, które w roku 1932 wysunął Kurt Tucholski: *Europa ist ein großes Haus*, które to hasło odnowił po latach Michaił Gorbaczow, jak też w duchu chrześcijańskim, w myśl wezwania, które sformułował Józef Tischner, pisząc — powtórzmy — że „Europa ma być ‘wspólnym domem Europejczyków’. [...] nowa europejska wolność ma być podobna do tej, jaką człowiek ma we własnym domu, gdzie czuje się ‘sobą u siebie’” (Tischner 1998), a potwierdził w roku 2009 papież Benedykt XVI w czasie wizyty w Czechach: „Europa to więcej niż kontynent. To dom! Zaś wolność znajduje swój najgłębszy sens w byciu duchową ojczyzną” (Benedykt XVI, 26 IX 2009).

Idea budowy europejskiego domu nie straciła aktualności, mimo (a może właśnie z powodu) jej kontestowania przez polityków o nastawieniu narodowym⁵⁰.

LITERATURA

- Abramowicz, Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2012 — M. Abramowicz, J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel (red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, Lublin 2012.
- Ajdačić 2015 — D. Ajdačić (red.), *O vrednostima u srbskom jeziku. Zbornik etnolingvističkih radova*, Beograd 2015.
- Ajdačić 2017 — D. Ajdačić, *Typy kolekcji wartości i ich profilowanie*, w: *SlovoSlavia. Studia etnolingwistyczne*, (w druku; mps, s. 131–148).
- Apresjan 1974/1980 — J. Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, przeł. Z. Kozłowska, A. Markowski, Warszawa 1980 [wyd. ros. *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*, Москва 1974].
- Apresjan 1995 — Ю. Апресян, *Образ человека по данным языка: попытка системного описания*, „Вопросы языкознания” 1995, nr 1, s. 37–67.
- Apresjan 2006 — Ю. Апресян (red.), *Языковая картина мира и системная лексикография*, Москва 2006.
- Anusiewicz 1991 — J. Anusiewicz, *Kulturowa teoria języka*, „Język a Kultura” t. 1, 1991, s. 17–30.
- Anusiewicz 1994 — J. Anusiewicz, *Lingwistyka kulturowa*, Wrocław 1994.
- Anusiewicz 2000 — J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, „Język a Kultura”, t. 13, Wrocław 2000, s. 11–44.

⁵⁰ Por. wypowiedź polskiego premiera Mateusza Morawieckiego: „W dzisiejszej Europie narodowe interesy odgrywają rolę znacznie istotniejszą niż ideologiczne nawoływania do budowy wspólnego ‘europejskiego domu’”. *Ja antykomunista, ja bankowiec*. Z premierem M. Morawieckim rozmawiają K. Gójska i T. Sakiewicz, „Gazeta Polska” 13 XII 2017, s. 9.

- Arutjunova 1991 — Н. Арутюнова, *Логический анализ языка: Культурные концепты*, Москва 1991.
- Bartmiński 1990 — J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin 1990 [kolejne wydania 1999, 2004].
- Bartmiński 2001 — J. Bartmiński, *Język w kontekście kultury*, w: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin 2001, s. 13–22 [wcześniej jako *Wprowadzenie*, do tomu *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, Wrocław 1993].
- Bartmiński 2004 — J. Bartmiński, *Etnolingwistyka słowiańska — próba bilansu*, „Etnolingwistyka” 16, 2004, s. 9–27. [Tenże tekst w wersji ang.: *Basic Assumptions of Slavic Ethnolinguistics*, w: K. Gutschmidt, S. Kempgen, T. Berger, P. Kosta (red.), *Die slavischen Sprachen. The Slavic Languages. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung. An International Handbook of their Structure, their History and their Investigation*, Band 2/Volume 2, De Gruyter Mouton, s. 1165–1175].
- Bartmiński 2005a — J. Bartmiński, *Языковой образ мира: Очерки по этнолингвистике*, wyb. i red. С.М. Толстая, przug. do druku Е.Л. Березович, Москва 2005.
- Bartmiński 2007 — J. Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin 2007.
- Bartmiński 2009 — J. Bartmiński, *Какие ценности участвуют в формировании языковой картины мира славян? // L. Radenković (red.), Etnolingvistička proučavanja srpskog i drugih slovenskih jezika. U čast akademika Svetlane Tolstoj*, Beograd 2009, s. 59–70. [Tenże tekst w wersji rozwiniętej *Jaké hodnoty spoluutvářejí jazykový obraz světa Slovanů? „Slovo a Slovesnot”* 71, Praha 2010, s. 329–339 oraz w wersji polskiej *Jakie wartości współtworzą językowy obraz świata Słowian?* w: *Polskie wartości w europejskiej aksjosferze*, Lublin 2014, s. 21–28].
- Bartmiński 2009a — J. Bartmiński, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, red. J. Zinken, London 2009 [Reprinted 2010. First published in paperback 2012].
- Bartmiński 2009b — J. Bartmiński, Rosemarie Lühr (red.) *Europa und seine Werte*, Frankfurt am Main 2009.
- Bartmiński 2011 — J. Bartmiński, *Język, slika, svet. Etnolingvističke studije*, red. D. Ajdačić, przeł. M. Bjeletić, Beograd 2011.
- Bartmiński 2015 — J. Bartmiński, *Polskie wartości w europejskiej aksjosferze*, Lublin 2015.

- Bartmiński 2016a — J. Bartmiński, *Jezik v kontekstu kultury. Dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*, wyb. I. Vaňková, przedm. J. Underhill, Praha 2016.
- Bartmiński 2016b — J. Bartmiński, *Słowa klucze, kulturemy, koncepty kulturowe*, „Przegląd Humanistyczny” 2016, nr 3, s. 21–29.
- Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2015 — J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, *Polski językowo-kulturowy obraz domu i jego profile*, LASiS 1, s. 89–121.
- Bartmiński, Bielińska-Gardziel, Niebrzegowska-Bartmińska 2014 — J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów, 2: Wokół europejskiej aksjofery*, Lublin 2014.
- Bartmiński, Chlebda 2017, — J. Bartmiński, W. Chlebda (red.), *Obrazy Europy w języku polskim i w tekstach polskich dyskursów publicznych*, LASiS 2 (w druku).
- Bartmiński, Grzeszczak 2014 — J. Bartmiński, M. Grzeszczak, *Jak rekonstruować kanon wartości narodowych i europejskich?, „Etnolingwistyka” nr 21, s. 21–44.*
- Bernández 2008 — E. Bernádez, *Lenguaje como cultura*, Madryt 2008.
- Bielińska-Gardziel, Niebrzegowska-Bartmińska, Szadura 2014 — I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura (red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów, 3: Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, Lublin 2014.
- Bielińska-Gardziel, Brzozowska, Żywicka 2017 — I. Bielińska-Gardziel, M. Brzozowska, B. Żywicka (red.), *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych*, Lublin–Przemysł 2017.
- Bogdanović 2015 — M. Bogdanović, *O konceptu Evropa u savremenom srpskom jeziku i kulturi*, w: *O vrednostima u srpskom jeziku. Sbornik etnolingvističkih radova*, uredio D. Ajdačić, Beograd 2015, s. 98–124.
- Bulygina, Smelev 1997 — Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев, *Языковая концептуализация мира (на материале русского языка)*, Москва 1997.
- Bułat Silva 2015 — Z. Bułat Silva, *CASA — portugalski dom*, LASiS 1, s. 401–431.

- Burszta 1986 — W. Burszta, *Język a kultura w myśli etnologicznej*, Warszawa 1986.
- Bytniewski 1991 — P. Bytniewski, *Język i kultura w koncepcji E. Sapira i B. L. Whorfa*, „Język a Kultura” t. 2, 1991, s. 11–23.
- Chlebda 2010 — W. Chlebda (red.), *Etnolingwistyka a leksykografia*, Opole 2010.
- Chlebda 2018 — W. Chlebda, *Europa w trzynastu obrazach*, LASiS 2 (w druku).
- Czachur 2017 — W. Czachur (red.), *Lingwistyka kulturowa i międzykulturowa. Antologia*, Warszawa 2017.
- Czelakowska 2017 — A. Czelakowska 2017, *Wiedza kulturowa a opis leksykograficzny w jednojęzycznym słowniku języka polskiego*, „LingVaria” XII, nr 2(24), s. 19–36.
- Czerwiński 2017 — M. Czerwiński, *Językowo-kulturowy obraz Europy we współczesnej Chorwacji*, 2017 (w druku).
- Černenko 2016 — Н.А. Черненко, *Вербалізація концепту доброчесності у європейських лінгвокультурах (на матеріалі латинської, французької, англійської та української мов)*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук — загальне мовознавство, Київ 2016.
- Dąbrowska 2005 — A. Dąbrowska, *Współczesne problemy lingwistyki kulturowej*, w: M. Czerwińska i in. (red.) *Polonistyka w przebudowie*, t. II, Kraków 2005, s. 99–110.
- Dąbrowska 2017 — A. Dąbrowska, *Język i kultura a glottodydaktyka*, w: D. Filar i P. Krzyżanowski (red.), *Barwy słów. Studia lingwistyczno-kulturowe*, Lublin 2017, s. 125–142.
- Długosz 2017 — N. Długosz, *O bułgarskim językowo-kulturowym obrazie Europy*, LASiS 2 (w druku).
- Duranti 2000 — A. Duranti, *Antropologia Linguistica*, Los Angeles 2000.
- Fiodorowa, Pazio-Wlazłowska 2015 — L. Fiodorowa, D. Pazio-Wlazłowska, *Rosyjski językowo-kulturowy obraz domu*, LA-SiS 1, s. 149–175.
- Fleischer 1996 — M. Fleischer, *System polskich symboli kolektywnych. Wyniki badań empirycznych*, Wrocław 2017.
- Frolova 2017 — О. Фролова, *Концепт Европа в русской языковой картине мира*, LASiS 2 (w druku).

- Genev-Puhalewa, Ioannidou 2017 — I. Genev-Puhalewa, A. Ioannidou, *Koncept Europa (EUROPA) w nowogreckim językowym obrazie świata*, LASiS 2 (w druku).
- Gianninoto 2017 — M. Gianninoto, *Europe, Europeanization and related words in Mandarin Chinese*, LASiS 2 (w druku).
- Gład 2015 — A. Gład, *Przekład tekstu — przekład pojęć — przekład kultur(y)*, w: S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, T. Piekot (red.), *Działania na tekście. Przekład — redagowanie — ilustrowanie*, Lublin 2015, s. 59–71.
- Gład, Danaher, Łozowski 2013 — A. Gład, D. Danaher, P. Łozowski (red.), *The Linguistic Worldview: Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*, London 2013.
- Golubovska 2017 — I. Golubovska, *Linguistic conceptology in modern Ukraine: Present state and ways of the development* (w druku).
- Gryshkova 2014 — N. Gryshkova, *Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea — propozycja regulacji terminologicznych*, w: I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura (red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów. 3: Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, Lublin 2014, s. 21–50.
- Grzegorzczkova 1991 — R. Grzegorzczkova 1991, *Rola języka w tworzeniu kultury umysłowej*, „Język a Kultura”, t. 2, 1991, s. 61–71.
- Grzegorzczkova 2011 — R. Grzegorzczkova, *Jeszcze o rozumieniu JOS-u w perspektywie badań porównawczych: problem inwariantu pojęciowego*, „Etnolingwistyka” 23, 2011, s. 217–225.
- Grzeszczak 2015 — M. Grzeszczak, *DOM (Haus i Heim) w języku niemieckim*, LASiS 1, s. 311–342.
- Jackowska-Uwadizu 2015 — M. Jackowska-Uwadizu, *DOM koczowników saharyjskich w świetle opozycji DOM : ŚWIAT*, LASiS 1, s. 449–447.
- Jakobson 1989 — R. Jakobson, *Wspólny język lingwistów i antropologów*, w: tegoż, *W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism*, red. M. R. Mayenowa, t. 1, Warszawa 1989, s. 471–489.
- Javorska 2017 — Г. Яворська, *ЕВРОПА в українських текстах*, LASiS 2 (w druku).
- Kapetanović 2015 — A. Kapetanović, *Hrvatska jezična slika DOMA danas*, LASiS 1, s. 291–309.

- Kijewska-Trembecka 1984 — M. Kijewska-Trembecka, *Etnolingwistyczna koncepcja języka Bronisława Malinowskiego*, „Przegląd Humanistyczny” 1984, nr 11/12, s. 71–80.
- Kiklewicz, Kamałowa 2010 — A. Kiklewič, A. Kamalova (red.), *Koncepty kul'tury v jazyke i tekste; teorija i analiz*, Olsztyn 2010.
- Kitanova 2015 — M. Китанова, *Концептът ДОМ в българската езикова картина на света*, LASiS 1, s. 237–261.
- Kłoskowska 1993 — A. Kłoskowska, *Kultura*, w: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, Wrocław 1993, s. 17–50.
- Kononenko 2004 — В. Кононенко, *Концепты українського дискурсу*, Kyjiv–Ivano-Frankivs'k 2004.
- Korus 2017 — K. Korus, *Pojęcie EUROPA w starożytnej wolnej Grecji*, LASiS 2 (w druku).
- Kövecses 2011 — Z. Kövecses, *Język, umysł, kultura. Praktyczne wprowadzenie*, przeł. A. Kowalcze-Pawlik, M. Buchta, Kraków 2011.
- Kozłowska-Doda 2015a — J. Kozłowska-Doda, *DOM w języku białoruskim*, LASiS 1, s. 177–206.
- Kozlouskaja-Doda 2015b — J. Kozlouskaja-Doda, *Panjasce DOM u sučasnaj belarusskaj move. Pojęcie DOM we współczesnym języku białoruskim*, Lublin, Wyd. UMCS.
- Kraska-Szlenk 2015 — I. Kraska-Szlenk, *NYUMBA 'dom' w języku i w kulturze suahili*, LASiS 1, s. 433–447.
- Krzeszowski 1994 — T. Krzeszowski, *Parametr aksjologiczny w przedpojęciowych schematach wyobrażeńiowych*, „Etnolingwistyka” t. 6, 1994, s. 29–51.
- Kusse 2012 — H. Kusse, *Kulturwissenschaftliche Linguistik. Eine Einführung*, Göttingen 2012.
- Lappo 2017 — I. Lappo, *EUROPA oczami Białorusów*, LASiS 2 (w druku).
- LASiS — J. Bartmiński (red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*,
- t. 1: J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka (red.), *DOM*, Lublin 2015.
 - t. 2: W. Chlebda (red.), *EUROPA*, Lublin–Opole (w druku).
 - t. 3: J. Bartmiński, M. Brzozowska, S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.), *PRACA*, Lublin 2016.
 - t. 4, M. Abramowicz, J. Bartmiński (red.), *WOLNOŚĆ*, Lublin 2018 (w druku).
 - t. 5: P. Sotirov, D. Ajdačić (red.), *HONOR*, Lublin 2017.

- Leavitt 2015 — J. Leavitt, *Linguistic Relativities: Language Diversity and Modern Thought*, Cambridge 2015.
- Levickij, Potapenko, Vorob'eva 2013 — А.Е. Левицкий, С.И. Потапенко, О.П. Воробьева (red.), *Лингвокультурология: перспективы и направления. Монография*, Луганск 2013.
- Ligara 2008 — B. Ligara, *Leksyklutura w ujęciu Roberta Glissona a nauczanie kompetencji kulturowej*, w: W. Miodunka, A. Seretny (red.), *W poszukiwaniu nowych rozwiązań. Dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku*, Kraków 2008, s. 51–60.
- Łozowski 2014 — P. Łozowski, *Język a kultura w programie etnolingwistyki kognitywnej Jerzego Bartmińskiego. Między Sapirem a Malinowskim*, „Etnolingwistyka” 26, 2014, s. 155–176.
- Markou 2015 — Ch. Markou, *Концепт ДОМ в греческой лингвокультуре*, LASiS 1, s. 35–59.
- Maslova 2001 — B.A. Маслова, *Лингвокультурология*, Москва 2001.
- Miodunka 2004 — W. Miodunka (red.), *Kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, Kraków 2004.
- Misiak 2015 — M. Misiak, *Концепт дому в этнолекcie łemkowskim*, LASiS 1, s. 207–235.
- Moldovan 2008 — A. Молдован, *Пути славистики в современном мире*, XIV MSS, Ohrid, 10–16 сентября 2008, Moskva 2008.
- Mussolff 2017 — A. Mussolff, *Analiza scenariuszy metaforycznych w ramach lingwistyki kulturowej*, w: W. Czachur (red.), *Lingwistyka kulturowa i międzykulturowa*, Warszawa 2017, s. 69–99.
- Nagórko 2004 — A. Nagórko, *Metody kontrastywne a etnolingwistyka (lingwistyka kulturowa)*, w: E. Fórián (red.), *Multikulturowość, tożsamość narodowa na Węgrzech i w Polsce*, Debreczycum 2004, s. 23–33.
- Nagórko, Łaziński, Burkhardt 2004 — A. Nagórko, M. Łaziński, H. Burkhardt, *Dystynktywny słownik synonimów*, Kraków 2004.
- Niebrzegowska-Bartmińska 2007 — S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*, Lublin 2007.
- Oksaar 1988 — E. Oksaar, *Kulturementheorie. Ein Beitrag zur Sprachverwendungsforschung*, Göttingen 1988.
- Palmer 1996 — G. Palmer, *Toward a Theory of Cultural Linguistics*, Austin 1996.

- Pawlak 2015 — N. Pawlak, *Dom w opozycji do buszu i świata. Perspektywa kulturowa pojęcia gida w języku hausa*, LASiS 1, s. 469–480.
- Peeters 2015 — B. Peeters, *Language, culture and values: towards an ethnolinguistics based on abduction and salience*, „Etnolingwistyka” 27, 2015, s. 47–62.
- Pisarek 2002 — W. Pisarek, *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Kraków 2002.
- Pisarek 2016 — W. Pisarek, *Słowa ważne i ważniejsze*, „Przegląd Humanistyczny” LX, 3, s.11-20.
- Plas 2006 — P. Plas, *Slavic ethnolinguistics and Anglo-American linguistic anthropology: convergences and divergences in the study of the languages-culture nexus*, „Etnolingwistyka” 18, 2006, s. 135–143.
- Popielska-Grzybowska, Harper 2015 — J. Popielska-Grzybowska, J.B. Harper, *Językowo-kulturowy obraz domu (home) we współczesnym języku angielskim brytyjskim*, LASiS 1, s. 343–372.
- Puzynina 1997 — J. Puzynina, *Słowo, wartość, kultura*, Lublin 1997.
- Rak 2015 — M. Rak, *Kulturemy podhalańskie*, Kraków 2015.
- Rezanova 2007 — З.И. Резанова (red.), *Картины русского мира: пространственные модели в языке и тексте*, Томск 2007.
- Ristić, Lazić-Konjik 2015 — S. Ristić, I. Lazić-Konjik, *Dom w języku serbskim*, LASiS 1, s. 263–290.
- Rudenska 2014 — А. Руденка, *Этнолингвистика без границ. Введение в лингвистическую антропологию*, Минск 2014.
- Rutkovska 2015 — K. Rutkovska, *Koncept domu w języku i kulturze litewskiej*, LASiS 1, s. 61–87.
- Quasthoff 1973 — U. Quasthoff, *Soziales Vorurteil und Kommunikation — Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*, Frankfurt am Main 1973.
- Sabitova 2015 — З. Сабитова, *Линвокультурология*, Москва 2015.
- SD — Н. Толстой (red.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, т. 1–5, Москва 1995–2012.
- Sedakova 2011 — И. Седакова (red.), *Эволюция ценностей в языках и культурах*, Москва 2011.
- Selivanova 2010 — О. Селиванова, *Лингвистична енциклопедия*, Полтава 2010.
- Serebrennikov 1988 — В.П. Серебренников (red.), *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*, Москва 1988.

- Sharifian 2016 — F. Sharifian, *Lingwistyka kulturowa*, przeł. A. Głaz, „Etnolingwistyka” 28, 2016, s. 31–55.
- Silverstein 2004 — M. Silverstein, „Cultural” Concepts and the Language-Culture Nexus, „Current Anthropology” 2004, vol. 45, nr 5, s. 621–652.
- Skibińska, Viviani 2015 — E. Skibińska, A. Viviani, *Dom à la française: w poszukiwaniu pojęcia bazowego*, LASiS 1, s. 373–399.
- Smetana 2017 — M. Smetana, *Litewski obraz EUROPY*, LASiS 2 (w druku).
- SSiSL — *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Koncepcja całości i redakcja J. Bartmiński, z-ca red. S. Niebrzegowska, t. 1: *Kosmos*, cz. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996; cz. 2: *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999; cz. 3: *Meteorologia*, cz. 4: *Świat, światła, metale*, Lublin 2012; t. 2: *Rośliny*, cz. 1: *Zboża*, Lublin 2017.
- Stepanov 1997 — Ю. Степанов, *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования*, Москва 1997.
- Szadura 2017 — J. Szadura, *Czas jako kategoria językowo-kulturowa w polszczyźnie*, Lublin 2017.
- Ščeglova 2011 — А. Ю. Щеглова, *Стереотип «Европа» в польской, белорусской и чешской языковой картине мира*. Дипломная работа, научный руководитель профессор Е.Н. Руденко, Минск 2011 (mps).
- Tabakowska 2004 — E. Tabakowska, *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*, Kraków 2004.
- Tienken 2017 — S. Tienken, *Wzorce językowe a analiza kulturowa*, w: W. Czachur (red.), *Lingwistyka kulturowa i międzykulturowa*, Warszawa 2017, s. 39–67.
- Tieszen 2017 — B. Tieszen, *Concept of Europe as perceived and projected by students at the University of Wisconsin — Milwaukee, USA, and American magazines between 2017–2017*, LASiS 2 (w druku).
- Tolstaja 2008 — С.М. Толстая, *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*, Москва 2008.
- Tolstaja 2010 — С.М. Толстая, *Семантические категории языка культуры. Очерки по славянской этнолингвистике*, Москва 2010.
- Tolstaja 2013 — С. Толстая, *Коды культуры и культурные концепты*, w: Н.И. Толстой, С.М. Толстая, *Славянская этнолингвистика. Вопросы теории*, Москва 2013, s. 109–113.

- Tolstaja 2013 — С.М. Толстая, *Никита Ильич Толстой и его путь к этнолингвистике* // С.М. Толстая, Т.А. Агапкина (red.), *Ethnolinguistica Slavica. К 90-летию академика Никиты Ильича Толстого*, Москва 2013, s. 10–25.
- Tolstaja 2015 — С.М. Толстая, *Образ мира в тексте и ритуале*, Москва 2015.
- Tolstaja 2017 — С.М. Толстая, *Подступы к человеку* [referat na konferencji EUROJOS XIII: *Язык и ценности. Актуальные проблемы „Аксиологического лексикона славян и их соседей“*, Москва, 30–31 maja 2017].
- Tolstoj, Tolstaja 2013 — Н.И. Толстой, С.М. Толстая, *Славянская этнолингвистика. Вопросы теории*, Москва 2013.
- Tolstoj 1992 — N.I. Tolstoj, *Język a kultura (Niektóre zagadnienia słowiańskiej etnolingwistyki)*, „Etnolingwistyka” 5, 1992, s. 15–25.
- Tylor 2010 — Ch. Taylor, *Nowoczesne imaginaria społeczne*, Kraków 2010.
- Underhill 2012 — J. Underhill, *Ethnolinguistics*, Cambridge 2012.
- Underhill 2014, J. Underhill, *Tłumacząc home i homeland. Od poetyki do polityki*, „Etnolingwistyka” 26, 2014, s. 87–105.
- Vaňková, Pacovská 2010 — I. Vaňková, J. Pacovská (eds.), *Obraz člověka v jazyce*, Praha 2010.
- Vaňková 2015 — I. Vaňková, *Český pojem domov ve světle jazykových, empirických a textových dat*, LASiS 1, s. 123–148.
- Vorob'ev 2008 — В. Воробьев, *Лингвокультурология*, Москва 2008.
- Wierzbicka 1993 — A. Wierzbicka 1993, *Nazwy zwierząt*, w: J. Bartmiński, R. Tokarski (red.), *O definicjach i definiowaniu*, Lublin 1993, s. 251–267.
- Wierzbicka 1997 — A. Wierzbicka, *Understanding Cultures through Their Key Words. English, Russian, Polish, German, and Japanese*, Oxford University Press 1997 [Wersja polska *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, przeł. I. Duraj-Nowosielska, Warszawa 2007].
- Wierzbicka 1996 — A. Wierzbicka, *Semantics. Primes and Universals*, Oxford Univeristy Press 1996 [Wersja polska: *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin 2006].
- Wierzbicka 1999 — A. Wierzbicka, *Język, umysł, kultura*, wyb. i red. J. Bartmiński, Warszawa 1999.
- Wyszpolska 2015 — K. Wyszpolska, *Leksem IE 'dom' w językowo-kulturowej tradycji Japonii*, LASiS 1, s. 481–490.

- Zaliznjak, Levontina, Šmelev 2005 — А.А. Зализняк, И.Б. Левонтина А.Д. Шмелев, *Ключевые идеи русской языковой картины мира*, Москва 2005.
- Zaliznjak, Levontina, Šmelev 2012 — А.А. Зализняк, И.Б. Левонтина, А.В. Шмелев, *Константы и переменные русской языковой картины мира*, Москва 2012.
- Zgółka 2006 — Т. Zgółka, *Etnolingwistyka praktyczna*, „Etnolingwistyka” 18, 2006, s. 129–134.
- Žajvoronok 2006 — В. Жайворонок, *Знаки української етнокультури*, Київ 2006.
- Žuk 2010 — G. Žuk, *Twierdza czy wspólnota? Europa w polskim dyskursie publicznym*, Lublin 2010.
- Žuk 2013 — G. Žuk, *Europe in Polish Public Discourse*, Frankfurt am Main 2013.

LANGUAGE IN THE CONTEXT OF CULTURE.
WHAT IS THE METAPHOR OF EUROPE
AS HOME TODAY?

Summary

The study is based on the assumption that language and culture are most closely connected at the axiological level. Attention is paid to value terms as cultural concepts, with their explications in the form of maximal, multi-aspectual cognitive definitions, as proposed in cognitive ethnolinguistics. Extended definitions or “narratives” of this kind are “texts of culture” in the sense of the Moscow-Tartu School: they contain records of socially entrenched knowledge and beliefs, as well as references to norms and values professed by the speaking subject. This approach is illustrated with the metaphor of EUROPE as HOME. An analysis of both cultural concepts in several languages (13 for EUROPE and 18 for HOME) leads one to conclude that the mappings from HOME (source domain) to EUROPE (target domain) are selective and based on the image of an ideal (or “true”) home, with its atmosphere of family life, security and feeling-at-home, rather than the typical (or real) home. The physical aspect is activated in the process of metaphorisation to a limited extent, in connection with “building the European home”. In contemporary xenophobic discourse, the semantics of HOME also activates the negative feature of ‘separation from the outside’: *Europahaus*, interpreted as *Festung Europa* ‘fortress’ with its implications of the gate, walls, etc., becomes a tool of defence against an invasion of strangers.

